

שאלות ותשובות

בירור בדעת האריז"ל במח' הגאונים ור"ת בזמן צאה"כ, ובמנהג הקדום בזה בתפוצות ישראל ובאר"י (וזמן הליצת הטו"ת לרבינו האריז"ל)

שאלה

שצאה"כ הוא ד' מיל אחר תחילת שקיעת גלגל החמה, והביה"ש של ג' רבעי מיל מתחיל רק קרוב לשעה אחר תחילת השקיעה (שאו היא שקיעת אור החמה בצד מערב) [שהיא כידוע השיטה הנפסקת בשו"ע סי' רס"א ס"ב ללא חולק], או כשיטת הגאונים כפי שמובאת בשו"ת מהר"ם אלשקר (סי' צ"ו) שס"ל שביה"ש מתחיל מיד בתחילת השקיעה וצאה"כ הוא ג' רבעי מיל מיד אחר שקיעת גלגל החמה.

עפ"י מסקנת התשובה הנדפסת בשו"ת ים החכמה (ה"א שאלה א) שהאריז"ל כוחו גדול ורב להכריע במח' בין הפוסקים [וכמובא שם מהשכנה"ג כללי הפוסקים אות א' העתיקו במ"ב סי' כ"ה סקמ"ב, ומהחיד"א בברכ"י סי' מ"ו סקי"א וכו'], ברצוננו לדעת האם יש הוכחה ברורה מה היתה דעת רבינו האריז"ל לגבי המח' הידועה בזמן צאה"כ האם כשיטת ר"ת (שהיא באמת שיטת רוב הראשונים כידוע)

תשובה*

האריז"ל שהיה בצפת בזמן שהב"י היה המרא דאתרא היה מחוייב מדינא להחמיר בר"ת

שלום מלכא מרבני ק"ק בית קל (נפטר בשנת תרנ"ז), וכן כיון מדעתו להוכחה ברורה זו בספר הנפלא אורות

א] הנה לפני שנעתיק ההוכחות שכתבו באחרונים [וזרה השמש (דף י' ואילך ועיי"ש בארוכה) להגאון המקובל רבי

א. ובתחילת דברינו נעיר הערה כללית חשובה בענין זה שבאמת ידוע לכל שאחרי מלחמת העולם השניה כבר נהגו וקיבלו כל ישראל לקבל שב"ק בעש"ק לפני השקיעה הא' כשיטת הגאונים, ואף יוצאי הקהילות שנהגו לפני המלחמה במקום הצורך להקל כר"ת, קיבלו עליהם בדור האחרון לאסור בזה, ואפי' לענין תענית דרבנן נהגו להחמיר שלא לאכול אחר השקיעה הא' (ורק לענין מנחה וכדו' מקילים עדיין כשיטת ר"ת), ופשוט שח"ו אין להקל כנגד קבלת כל ישראל להחמיר בזה, ואעפ"כ

להחמיר כגאונים הרי ההלכה היא (הל' פסח סי' תס"ח) דאפילו במנהגים שאינם תלויים באיסורי תורה יש לנהוג כחומרי המקום וכ"ש באיסור סקילה, וש"מ שבזמן הב"י ובמקומו לא היה כלל מנהג לחוש לגאונים (וע"ע לקמן מש"כ עוד הוכחות ברורות למנהג צפת בימי רבינו האריז"ל כשיטת ר"ת).

[ובאמת מן הראוי לעיין מתי ואיך השתנה המנהג באר"י ורבים התחילו לנהוג כשיטת הגאונים, שהרי כנ"ל בזמן הב"י שהיה מרא דארעא דישראל בודאי נהגו כשיטת ר"ת (ועיין בכפר אורות חיים פ"ט שהביא מעוד גדולים שהיו באר"י בזמן הב"י ה"ה החרדים והמבי"ט והמהרי"ט והסדר היום והמהר"ש סיריליאו, שכולם מזכירים בדבריהם את שיטת ר"ת כדבר פשוט ולא מזכירים את שיטת הגאונים כלל, ובודאי שלא היה אז המנהג בימיהם כגאונים), ובע"ה נכתוב בענין זה להלן].

חיים (פ"י אות ב')) שהוכיחו להדיא מכתבי האריז"ל המפורשים שהאריז"ל נהג למעשה כשיטת ר"ת, הרי באמת יש להקדים שלגבי מלאכה במוצש"ק בודאי נהג רבינו האריז"ל כשיטת ר"ת מפני שכן היה מנהג מקומו. שהלא רבינו האריז"ל חי בצפת ביחד עם מרן רבינו הב"י שהיה מרא דאתרא בעיה"ק צפת, והרי בעירו של מרן המחבר שס"ל לגמרי כשיטת ר"ת כמו שמביא בשו"ע (סי' רס"א ס"ב) להלכה רק את שיטת ר"ת (ושם מיירי לקולא בע"ש) ללא שום הולק, בודאי שנהגו כמו דעתו וועיין בשם הגדולים (ערך שו"ע) שמעיד החיד"א שראה את השו"ע שנדפס ראשונה בלי הגהה ונכתב שם שחיברו הב"י באר"י (בכפר ביריא שבגליל העליון בשנת שט"ו), ומוזה שבשו"ע אין מזכיר כלל בשום מקום את דעת הגאונים (ואפילו לא בשם י"א), ש"מ שלא היה כלל מנהג במקומו בגליל שבאר"י כהגאונים, שהרי אם היו נוהגים במקומו

איתא להדיא בשעה"כ שהאריז"ל קיבל בשקיעה רק "תוספת שבת" וזהו כשיטת ר"ת

[ב] ועתה נעתיק ההוכחה המפורשת ואף בע"ש (ואף שלמעשה קיבל שבת מוקדם בזמן שקיעת גלגל החמה לא היה זה אלא בגדר

יש נפק"מ לדינא בין הנהג כר"ת או כהגאונים לגבי כמה דינים כגון לגבי אמירה לעכו"ם וכן לענין ספק ספיקא ועוד וכמבואר בפוסקים (ויש בזה אריכות ואכמ"ל וחלילה להקל בשום דין ללא שאלת מורה הוראה מובהק), ועיקר דברינו להלן שמנהג האר"י ומנהג הקדום באר"י ובכל העולם עפ"י כל הראשונים היה כר"ת לברר בזה שמי שאין שייך לגמרי לאיזו קהילה שיש בה מנהג ברור בזה חייב מדינא לנהוג כר"ת לחומרא בעניני איסורים דאו' כמוצש"ק ומוצאי יוה"כ פ' וכו' ולכה"פ מדין ספק דאו' לחומרא, ובודאי שאין לומר ח"ו שדברי ר"ת דחויים מהלכה מאחר שאדרבא ההלכה הפשוטה והמקובלת בפוסקים ראשונים ואחרונים, וכן המנהג של כל ישראל ברוב הדורות היה דווקא כר"ת וכמובא לקמן.

ליום השבת כו', והכונה שתכוין בזה הוא כי שם בשדה לא נתקן רק בחי' היצוניות בבחי' אור פנימי שבו ועתה נתקן לעלות גם בחי' אור מקיף של בחי' היצוניות, ואח"כ תקרא ארבעה פרקים ראשונים של מסכת שבת ותכוין שהם כנגד ד' אותיות יהו"ה כי הם סוד תכשיטי הכלה העליונה, והרי נתבאר ענין כללות העולמות זה בזה בבחי' היצוניות שלהם ע"י קבלת שבת בשדה הנעשה על ידינו ואח"כ אנו מעלים גם את אור המקיף של היצוניות העולמות ע"י הקפת השלחן כנזכר ועי"כ נשלם תיקון ועליית בחי' היצוניות העולמות וענין זה הוא הנקרא אצלנו תמיד בשם תוספת שבת הנקרא בשם נפש יתירה לפי שכיון שהקדושה הזו נמשכת קודם זמנה הראוי לה לכן נקראת בחי' תוספת קדושה שניתוסף מחדש אע"פ שאינו זמנה אבל כשיתקדש השבת עצמו ויהיה ממש ליל שבת גמורה אז אינו נקרא תוספת שבת רק קדושת שבת עצמה", עכ"ל דשער הכונות.

חזינן להדיא שכל המעשים האלו שעשה האריז"ל בשדה אחר "שקיעתה ממש", שאמר שם המזמורים עם כל כוונותיהם ואחר כך הלך וחזר מהשדה שמחוץ לעיר והלך לביתו שבתוך העיר וחזר ועשה שם העטיפה בטלית וההקפות והחזרה על המזמורים ואמירת ד' פרקי משניות ראשונים של מס' שבת, היו בזמן של תוספת שבת, וכמו שמבאר שיש לקבל תוספת שבת פעמיים, בשדה ובבית, בבחי' אור פנימי ואור מקיף כנ"ל. וכ"ז מתאים אך ורק לשיטת ר"ת שמזמן

דתוספת שבת בלבד, דהנה ז"ל שער הכונות (דף ס"ד ע"ג) "הנה קיצור סדר קבלת שבת הוא שתצא לשדה ותאמר בואו ונצא לקראת שבת מלכתא להקל תפוחין קדישין וכו', ותעמוד מעומד במקום א' בשדה ואם יהיה על גבי הר א' גבוה הוא יותר טוב ויהיה המקום נקי כפי מה שצריך מלפניו כמלוא עיניו ומאחריו ד' אמות כו', ותחזור פניך כנגד רוח מערב ששם החמה שוקעת ובעת שקיעתה ממש אז תסגור עיניך ותשים ירך השמאלית על החזה ויד ימינך על גבי שמאל ותכוין באימה וביראה כעומד לפני המלך לקבל תוספת קדושת שבת, ותתחיל ותאמר מזמור הבו לה' בני אלים כו' כולו בנעימה ואח"כ תאמר ג' פעמים באי כלה באי כלה באי כלה שבת מלכתא ואח"כ תאמר מזמור שיר ליום השבת וכו' כולו ואח"כ תאמר ה' מלך גאות לבש כו' עד לאורך ימים ואז תפתח עיניך ותבא לביתך".

ואח"כ ממשיך בשער הכונות כשני דפים בפירוט הכוונות שיש לכוין באמירת המזמור דהבו לה' בני אלים והג"פ בואי כלה וכו' והמזמור שיר ליום השבת וה' מלך וממשיך שם (דף ס"ז ע"ד) "אח"כ תלך לביתך ותכנס ותתעטף בטלית מצויצת בציציות כהלכתה ותתעטף ראשך בו כגודע סביב גרויך וכנזכר במסכת שבת פ"ב ופ' י"ו ובהרמב"ם פ' ל' מהלכות שבת, ותקיף השולחן המסודר עם הלחם למעודת שבת ותקיפהו כמה פעמים עד שתחזור לומר כל מה שאמרת בהיותך בשדה שהוא מזמור לדוד הבו לה' בני אלים כו' וג"פ באי כלה כו' ומזמור שיר

האר"ז"ל לעשות, אך לשיטת הגאונים הרי מזמן השקיעה היו ספק יום ספק לילה וא"א לצאת יד"ח מצות תוספת שבת אלא בהוספת זמן מה קודם השקיעה.

השקיעה יש זמן ארוך הקרוב לשעה שהוא יום גמור, אלא שאפשר לעשותו כולו תוספת שבת (וכדברי המחבר רס"א ס"ב "רצה לעשותו כולו תוספת עושה") וכן היה מהדר

תוספת חיזוק לראיה הנ"ל מהקבלת שבת שעשה האר"י בביתו בחזרתו מהשדה שהיתה בעוד יום

הדוחק שבדבר הרי באמת אי' להדיא בלשון שער הכוונות שהעתקנו לעיל דכל התוספת שבת הזאת של השדה והבית היא בזמן שעדיין אינו שבת גמור, והרי אי אפשר לומר שכל זמן אמירת המזמורים והכוונות והחזרה מחוץ לעיר אל הבית היה פחות מ"ג וחצי דק' שהוא זמן מצומצם ביותר, ואם כן כשהגיע האר"ז"ל לביתו היה כבר לילה גמור לשיטת הגאונים ואיך המשיך לעשות בבית תוספת שבת, אלא בע"כ שם"ל לגמרי כשיטת ר"ת.

ג] ויש ת"ח שרצה לדחות בדוחק שמסבר האר"ז"ל שאף שבעינין לפרוש ממלאכות משום מצות תוספת שבת קודם השקיעה (כשיטת הגאונים) וכך עשה האר"ז"ל (לדעתו שם"ל שהאר"ז"ל נהג כגאונים אלא שמהרה"ז לא כתב זאת שאין זה נוגע לכוונות וכו'), בכ"ז בבחינה רוחנית זמן ביה"ש שהוא רק בחינת ספק שבת אינו כשבת עצמה ויש בו בחינת קדושה של תוספת שבת שאינה כקדושת שבת עצמה ועל כן יכולים לכיין כוונות של תוספת שבת בזמן ביה"ש. אך מלבד

ביאור דברי הבא"ח בענין זה

ה'מגרב', הפסיד מצות התוספת, ומפורש להדיא בדברי רבינו האר"ז"ל בשער הכוונות דף ס"ז ע"ב, דאין נקרא תוספת אלא אם כן נמשכה קודם זמנה הראוי לה, אבל כשיתקדש השבת עצמו ויהיה ממש ליל שבת גמור אינו נקרא תוספת רק קדושת שבת עצמו יעויין שם, מיהו כל זה על קבלת שבת באמירת 'בואי כלה', אבל קדיש וברכו שבו תוספת הרוח, וכן אמירת 'פרוש' שבה תוספת הנשמה, אינו צריך שיהיה זה בודאי יום, אלא אף על פי שנעשה לילה אין בכך

ד] ומצינו דבר פלא והפלא בספר בן איש חי (שנה שניה פר' וירא אות ו') וז"ל "חייב אדם להוסיף מחול על הקודש, וזמן תוספת זה יש בו כמה סברות חלוקות, ואנחנו אין לנו אלא דברי רבינו האר"ז"ל שאמר זמן קבלת שבת הוא סמוך לשקיעת החמה, וביארנו כונתו רוצה לומר כשהחמה בראש האילנות, דהיינו שליש שעה קודם קריאת ה'מגרב' שקורא בסוף שעה שתיים עשרה ממש, והמאחר לומר קבלת שבת בין השמשות, שמתחיל שבעה דקים וחצי קודם קריאת

כלום, וכן נראה להדיא בשער הכונות דף ס"ח ע"ב שרבנו האריז"ל עצמו היה עושה כל זה אחר שנעשה לילה ממש, עכ"ל.

בזה כמש"כ האורות חיים (עמ' רס"ד) שכוונת הבא"ח היא שכיון שמפורש בדברי האריז"ל דאין נקרא תוספת שבת אלא כשמקבל שבת קודם ביה"ש, א"כ לדידן דמחמרינן כהגאונים דמתחילת שקיעה"ח מתחיל ביה"ש צריך לקבל תו"ש לפני השקיעה, וזו גם כוונתו בתחילת דבריו דאין לנו אלא דברי האריז"ל דילפינן מינייהו דתוספת שבת הוא קודם זמן ביה"ש, ולדידן היינו שליש שעה וכו', אך בדברי האריז"ל א"א לפרש בשום אופן אלא כשיטת ר"ת וכנ"ל.

ולכאור' צע"ג איך כותב הבא"ח בשם האריז"ל להיפך ממה שמפורש בדבריו, שבאריז"ל כתוב להדיא לקבל תוספת שבת "בעת שקיעתה ממש" ומה כוונת הבן איש חי "ביארנו כוונתו ר"ל כשהחמה בראש האילנות דהיינו שליש שעה קודם קריאת המגרב' וכו'", וצ"ל

ה] ואסמכתא נוספת שדעת האריז"ל כשיטת ר"ת יש לציין מדברי האריז"ל בשער המצוות (פר' ויחי) שאיתא שם שכשהיה האריז"ל באבילות לא היה יוצא לשדה לקבל שבת מפני שאז הוא יום גמור וז"ל "וענין שינוי המקום נהג מורי זלה"ה שלא לשנות מקומו בשבת משום דהוי דברים שבפרהסיא, אבל לא היה יוצא לשדה להקביל שבת לפי שאז עדיין אינו שבת ממש ואפי' דברים שבפרהסיא נוהגים".

אסמכתא נוספת ממנהג האריז"ל כשהיה באבילות

אין המנהג כשיטות אלו, אלא נהגו לקום מהאבילות בערב שבת מפלג המנחה שהוא הזמן שאפשר כבר לקבל שבת.

והנה בפשטות זמן זה דפלה"מ (שהוא שעה ורבע קודם הלילה) תלוי במח' הגאונים ור"ת, דלגאונים הוי שעה ורבע קודם הלילה דידהו, ולר"ת הוי שעה ורבע קודם לילה דידיה, והנה אם האריז"ל הוה ס"ל כגאונים הרי היה יכול לקום מהאבילות כשעה קודם השקיעה ויש בידו עדיין זמן מספיק שיכול לצאת בו לשדה ולקבל שבת בשקיעה כמנהגו, מה שאין כן לשיטת רבינו תם אתי שפיר שפלג המנחה שאז אפשר לקום מהאבילות הוא ג' דקות לפני השקיעה הראשונה שאז היה רגיל האר"י לקבל תוספת שבת, ועל כן אתי שפיר שהזמן שהיה צריך לצאת מביתו כדי להגיע לשדה בשעת השקיעה ממש היה עדיין בזמן שנוהגים בו דיני האבילות.

וזו ג"כ מתאים רק לשיטת ר"ת, דלשיטת הגאונים הרי יכול עוד מקודם השקיעה לצאת השדה כמנהגו תמיד, וכמש"כ הפוסקים (עיין גשר החיים ח"א פכ"א סי' י"ב ס"ג ופני ברוך סי' כ"ג ס"ג) בדיני אבילות שא"צ לקום בע"ש כרגע האחרון, ועיי"ש דיש שיטות שמתירות לקום אף מחצות היום או מזמן מנחה קטנה, אבל

דחיה לראיה זו והבאתה באופן אחר

לאר"י להקל לגבי אבילות לסמוך על שיטת הגאונים לקום מאבילותו בשעת צאה"כ דהגאונים (כרבע שעה אחרי השקיעה הראשונה), ואז היה יכול עדיין לצאת לשדה לקבל שבת כמנהגו תמיד, והיה מספיק לקבל שבת בזמן המחויב מעיקר הדין, היינו לפני השקיעה דר"ת, בכ"ז לא עשה כן דלא סמך לקולא על שיטת הגאונים ואף לא בדיני אבילות, וע"כ בזמן האבילות לא היה יכול לצאת לשדה לקבל שבת כדרכו.

[ז] ואמנם לכאור יש מקום לדחות שמכר האריוז"ל כפשטות השו"ע (סי' תקמ"ח ס"י) שנוהגת האבילות אף בע"ש עד שתחשך (וכ"פ המג"א והמ"ב שם, ודלא כשיטות והמנהג הנ"ל לקום קודם הלילה), ואם נימא הכי הרי אין ראיה מהא דאבילות לנידון דידן. אלא שבאמת כבר הוכחנו לעיל שהאריוז"ל נהג כר"ת, ויש קצת ריוח מהא דאבילות ללמדנו דאף דבאבילות הכלל (עירוני מ"י ע"א) דהלך אחרי המיקל, וא"כ לכאור היה לו

ראיה נוספת למנהג צפת בזמן האריוז"ל כשיטת ר"ת ואף לקולא

(שהוא מזמן השקיעה הא' כמש"כ המחבר בסי' רס"א), וכן אין ראוי להקדים ההדלקה קודם דהרי במקדים ההדלקה יותר מג' דק' לפני השקיעה הוי קודם פלג המנחה דא"א עדיין לקבל שבת ולא חלה הדלקת הנרות ונמא שבימינו אף הנוהגים כר"ת לגבי מנחה וכו' בכ"ז מדליקים הנרות בעש"ק קודם ג' דקות קודם השקיעה, ב' תשובות בדבר, א. דסומכים על שיטת הלבוש (סי' רס"א) שאף שסובר כשיטת ר"ת מ"מ מחדש שפלג המנחה שאפשר לקבל בו שבת הוא שעה ורבע קודם תחילת השקיעה ולא קודם צאה"כ, ב. עפ"י מה שמשמע בשל"ה הק' (מס' שבת פרק נר מצוה אות כ"ב) שכל איסור הקדמת הדלקת הנרות וקבלת שבת קודם פלה"מ הוא משום שאינו ניכר שההדלקה היא לכבוד שבת (כדאי' בשו"ע סי' רס"ג ס"ד), וזהו רק ביהידים המקדימים לקבל שבת קודם פלה"מ משא"כ כשציבור שלם מקדים לקבל שבת שאז ניכר שההדלקה לכבוד שבת.

[ז] ויש לציין עוד ראיה מפורשת למש"כ לעיל שמנהג מקום האריוז"ל היה כשיטת ר"ת, מדברי הסדר היום [שהיה מרבנן קדישי קשישאי בעיה"ק צפת בזמן מהר"ח הרופא ומהר"ש אוזידא שהיה מגורי האר"י, והיה ריש מתיבתא בעיר זיתון אשר בגליל וחיבר סדר היום נדפס שנת שנ"ט (שה"ג)] שכתב בסוף סדר הנהגת והכנת יום השישי לכבוד שבת וז"ל "ויצוה לביתו להדליק הנרות בזמנן והוא כשהשמש מתחיל לשקוע ברקיע ואין ראוי לאחר ולא להקדים", וזהו רק כשיטת ר"ת, דאילו לשיטת הגאונים יש חיוב להקדים הדלקת הנרות לפני תחילת השקיעה מדין דתוספת שבת, וכן יש איסור המור להדליק הנרות אחרי השקיעה דהוי ספק חילול שבת דאו' ואין שייך ע"ז הלשון "ואין ראוי" לאחר, ולר"ת אתי שפיר דמן הדין יכול להדליק אחרי השקיעה, אלא דאין ראוי לאחר זמן ההדלקה דזריזין מקדימים להדליק בתחילת הזמן הראוי לקבלת שבת

תוספת ראיות לגבי מנהג אר"י כשיטת ר"ת

מלחמת העולם הראשונה, כמו שמוכיח שם בספר הנ"ל באריכות), ולגבי המנהג באר"י מביא מכמה ספרים שנביאם לקמן שהמנהג באר"י כהגאונים, אך האמת היא שכל הספרים שמביא שם הם מתקופות יותר מאוחרות (משנת ת"ק בערך ואילך) שאז בערך השתנה המנהג, וכמו שהעיד על השתנות המנהג בשנים אלו החיד"א שנביא להלן, ואנו נביא ראיות ברורות משנים קדומות יותר שנהגו באר"י כשיטת ר"ת, וכדלהלן.

ח] וראינו צורך להוסיף עוד כו"כ ראיות ומקורות ברורים למנהג הקדום בארץ ישראל כשיטת ר"ת², וזאת מהמת שראינו שיש שמברו שהמנהג שהתפשט בדורות האחרונים באר"י לנהוג כשיטת הגאונים היה המנהג הקדום (וכמו למשל בספר החשוב 'הזמנים בהלכה', שבנוגע לכל ארצות אירופה האריך להביא כל המקורות הברורים שנהגו במשך הדורות כר"ת ואפילו לקולא וכמו שנעתיק לקמן (והשתנה המנהג רק בתקופת

תוספת חיזוק לראיה הנ"ל (מהא שאין מזכיר הב"י מנהג אחר) מדאשכחן במקו"א שהעיר על מנהג שראה בסמוך למקומו

שאף אם היה בסביבות מקום הב"י איזה מנהג אחר מהפסק הפשוט שפוסק הב"י כר"ת, לא היה נמנע הב"י מלהזכירו ולדון בו בספרו הגדול ב"י, וכמו דאשכחן למשל בהל' שבת (סי' ש"ב) שאחרי שמבאר הב"י את האיסור דרבנן של סחיטת שאר פירות בשבת ממשך לתמוה לפ"ז על המנהג שכמצרים נוהגים לסחוט לימונים לתוך מים, וכותב דלא ראינו מי שמיחה בידם

ט] ונחזור להוסיף ולחזק מקודם את הראיה היסודית והפשוטה שהמנהג הקדום באר"י בזמן הב"י והאריז"ל היה כשיטת ר"ת ואף לקולא מדלא הזכיר הב"י כלל מנהג אחר (וכנ"ל שאם היה מנהג במקומו דהב"י להחמיר כהגאונים היה מוכרח להזכיר מנהג זה שהרי קי"ל דיש להחמיר כמנהג המקום) וזו אמנם הסברא הפשוטה, ועוד יש להוסיף שבודאי נראה

ב. ובפרט שהרי כל שיטת ר"ת (וכל הראשונים דעימיה) מפרשת את שיטת ר' יהודה שס"ל שיש ד' מיל בין השקיעה לצאת הכוכבים, ור' יהודה הרי גר באר"י, וכן מפרש ר"ת (בספר הישר) על פי שיטתו את סתירת האמוראים בענין זה, שכל האמוראים היו בבבל, והאופק דבבל הוא כמו האופק דאר"י, ועם כן באמת המקום ששם נהגו לשיטת ר"ת כדעתו הוא דוקא בארץ ישראל (וכ"כ הגר"א בסי' רס"א שכל שיעורי השו"ע בענין ביה"ש לא איירי אלא באופק אר"י ובבל, וכ"כ הפר"ח בקונטרס דבי שמשי דשיעור ד' מיל דר' יהודה נאמר דוקא באר"י אבל במדינות הרחוקות יותר שיעור הנשף יותר מד' מיל), והיינו דבארץ ישראל באמת מובנת יותר שיטת ר"ת ומתאימה ממש עם המציאות וכדלהלן.

וכדו', ומדלא הזכיר הב"י כלל שום דיון ואף ברמזו בענין זה, ש"מ שלא היה כלל מנהג אחר בזמנו, וכע"ז כתב החיד"א (במהזיק ברכה בקו"א סי' רס"א סק"ב) בתחילת דבריו לדחות את דברי רבו הבת"כ "דהכא דמין ז"ל הן כל יקר ראתה עינו רוב דברי הראשונים וחזינן דפסק כר"ת שמע מינה דבימיו לא פשט המנהג הזה בכל העולם".

ושפקפק בדבר, ומחדש עפ"ז חידוש מסברא לתרין מנהגם, ובודאי שכ"ש וק"ו מאיסור דרבנן לאיסור דאו', שאחר שפוסק הב"י לגמרי כדעת ר"ת אף לקולא הרי אם היה אז במקומות הסמוכים לו (באר"י או במצרים) מנהג קבוע וברור להקל שלא כפסק הברור שפוסק כר"ת הו"ל לתמוה ע"ז ולברר מקור המנהג ולנסות לתרצו

ליקוט מכו"כ שהיו בזמן הב"י והזכירו דברי ר"ת בפשיטות ללא הזכרת שום דעה ומנהג אחר

הרדב"ז בכ"ז ש"מ בכירור שלא היה אז עדיין המנהג להחמיר בזה, וכן המהרי"ט (בהידושי למס' שבת דף כ"ג) והמב"ט (קריית ספר פ"ג דהל' שבת) וההרדים (כפי' הירושלמי פ"ק דברכות) והמהר"ש סיריליאז (בביאורו לירושלמי רפ"ק דברכות), ומסתבר שאם נהגו במקומם במנהג אחר לא היו מתעלמים ממנהג מקומם מלהזכירו ולדון בו, וכ"כ הסב"ק אלפנדרי (בספרו גדולי אר"י בדף י"א) "שמאחר שבא הדבר מפורש ברובא דרובא מהראשונים המפורסמים מכמה דורות אשר תמיד מימיהם אנו שותים וס"ל כר"ת בודאי דכך היו נוהגים בזמניהם בלי ספק" (והולק שם הסב"ק על ההשערה התמוהה דהבתי כהונה שנביא להלן), וכ"כ בפשיטות בשו"ת שבט הלוי (ח"א סי' מ"ט) וז"ל "גם בא"י נראה דרך בימי הגאונים האחרונים הנהיגו כן ואלו בזמן הב"י עדיין נתפשט לגמרי הוראת ר"ת", וכן ביבי"א (ח"ו אר"ח סי' מ"א) כתב וז"ל "אלא ודאי שבזמן מרן נהגו באמת כרבינו תם אף להקל".

[י] ויש להוסיף עוד מה שליקטו בספרי המלקטים (כגון בספר הנפלא אורות חיים ועוד) כמה וכמה מגדולי אר"י שחיו באר"י בזמן הב"י וכותבים בפשיטות כשיטת ר"ת ללא שמזכירים שום דעה ומנהג אחר החולקים, וכגון הרדב"ז שהיה גר באר"י מקודם עשרים שנה ואח"כ נהיה רב במצרים ליותר מארבעים שנה ושוב חי עשרים שנותיו האחרונות באר"י והוא מאריך בתשובתו הידועה (ח"ד סי' רפ"ב) שלא ראה שום שיטה בכל הפוסקים והמפרשים החולקים על דעת ר"ת, ומוכיח שכן היא ג"כ דעת הרי"ף והרמב"ם, ופוסק לנהוג כן למעשה לגבי הקדמת המילה ליום הקודם בנולד התינוק עד זמן שקיעה דר"ת, ואין מזכיר אף ברמזו שראה באיזה מקום שהוא איזה מנהג אחר בענין זה (ובודאי שאם היה רואה או יודע מאיזה מנהג להחמיר במקומו בענין זה הוי ליה לדון בזה, האם יש למנהג הזה תוקף, והאם ניתן להקל שלא כפי המנהג, ולבאר מדוע אין בזה הכלל שחייב האדם לנהוג בחומרות שנהגו במקומו וכו', ומדלא דן

דברי החיד"א על זמן התפשטות המנהג

קדשנו ירושלים תובכ"א ועיר עוז לנו
 חברון ת"ז מזמן גאוני הדורות שלפני
 דורנו" עכ"ל החיד"א, הרי שמעיד החיד"א
 שהתפשטות המנהג בירושלים וחברון
 לחוש לדחות המילה ליום הבא בנולד אחרי
 השקיעה אינו מנהג שהיה כן מאז ומעולם
 בדורות הקדומים אלא הוא מנהג
 שנתפשט מזמן גאוני הדורות שלפני
 דורנו, והיינו כמש"כ לעיל שבזמן הבי"ו
 והאריו"ל והמבי"ט והסדר היום וכו' נהגו
 עדיין באר"י לנהוג כר"ת אף לקולא, ורק
 בזמן הפר"ח מצינו עדות הפר"ח שהמנהג
 להחמיר ולהחוש לשיטת הגאונים בתורת
 נדר וחומרא בענין כניסת שבת, וכמו כן
 נתפשט אז המנהג לענין מילה כחומרת
 הבית דוד שמא יטעו ולא ידעו להבחין
 וכו'.

יא] ונציין עוד בזה ג"כ את דברי
 החיד"א על זמן התפשטות
 המנהג לחוש לחומרא דלא כר"ת, והוא
 מש"כ בברכי יוסף (פי' של"א דין ז') שמציין
 שם את דברי הבית דוד (או"ח סי' קכ"ו)
 שמסיק לענין מילה שכשנולד התינוק
 כשאין נראית כלל השמש יש למול ביום
 הבא, ומשמע מהבית דוד שם שעיקר
 מעמו שאף שלעיקר ההלכה קיי"ל כר"ת
 וכמ"ש כמ"פ בדבריו (וכמ"ש הבי"ד להדיא גם
 בסי' רי"ט דלהלכה נראה שדברי ר"ת עיקר ודוהה
 את דברי המהר"ם אלשקר), מ"מ לענין מילה
 הנתון לכל החמירו שמא יטעו ולא יכוונו
 בין נולד קודם השקיעה הב' לנולד אחרי
 השקיעה הב', וע"כ נהגו לענין מילה
 לדחותה בנולד אחר השקיעה הא', ומסיים
 ע"ז החיד"א "וכן נתפשט המנהג בעיר

סמיכת החיד"א על מנהג אר"י הנ"ל קאי לענין חומרא בלבד

החיד"א בסו"ד הנ"ל שכן מוכח מדברי
 רבו הנ"ל בגט מקושר (ששם מזכיר הגט
 מקושר את מנהג העולם לקולא כהגאונים), מ"מ
 החיד"א לא הביא זאת לסמוך ע"ז אלא
 רק לצירוף ולחיוזוק למנהג לדחות המילה
 ליום הבא, אך עיקר סמיכת החיד"א הוא
 על שיטת הבי"ד, וכמו שמוכח מזה
 שהעתיק בארוכה את כל לשון הבי"ד
 (ואת דברי רבו הג"מ רק בקצרה וברמז בסו"ד
 שכן מוכח גם מהג"מ, והיינו שגם לפי דבריו
 יוצא למעשה בענין מילה כהבי"ד אך לא
 מטעמיה), והבי"ד ס"ל להדיא כשיטת ר"ת
 וכנ"ל, ורק בתור חומרא וחשש שמא יטעו
 החמיר במילה (וכ"כ באורות חיים פ"י אות
 ג').

יב] ואמנם נחזור ונדגיש שדברי
 החיד"א האלו קאי רק על
 התפשטות המנהג בדורות אלו דלא
 כר"ת לגבי לחומרא בלבד, ועל מנהג זה
 בלבד סומך החיד"א את ידיו כמו שמסיים
 שם החיד"א שנראה דהנכון כמנהג אר"י
 וכהוראת הרב בית דוד, דקאי זאת על
 דברי הבית דוד הנ"ל (סי' קכ"ו), שכותב
 להדיא דקיי"ל מדינא כר"ת ורק יש לחוש
 ולהחמיר לגבי מילה שלא יטעו וכנ"ל, אך
 אין שום הכרעה וסמיכה בדברי החיד"א
 לסמוך על המנהג שנהגו בזמנו בירושלים
 לסמוך על הגאונים אף לקולא (שכבר היה
 בדורו דהחיד"א מנהג זה וכמ"ש הגט מקושר
 והבתי כהונה רבותיו דהחיד"א), ואף שמזכיר

השערה נוספת של החיד"א בענין זה

כהגאונים, וכמש"כ משמו בשו"ת מהרי"ף סי' מ"ח באריכות (ומועתק לקמן), והרי מכיון שאין כ"כ מרחק בזמן מהב"י למהרח"א וכן אין כ"כ מרחק במקום בין מצרים (ששם העיד מהרח"א עדותו) לבין אר"י, א"כ סובר החיד"א שם שיש מקום להצדיק ולתרוץ השערת רבו הבת"כ בענין זה שגם בזמן הב"י כבר היה נוהג מנהג הזה, ומסיים החיד"א שם לתרוץ מדוע א"כ לא הזכיר הב"י למנהג זה וכתב וז"ל "ואולי דגם מרן ידע דמנהג העולם דלא כר"ת ולרוב קדושתו בהיות הדבר נוגע לגופי תורה לא רצה לומר סוגיא דעלמא היכי אזלא ופסק כר"ת ואין להאריך" עכ"ל החיד"א.

יג] ואמנם נציין עוד דמצינו בדברי החיד"א במקום אחר (כמחזיק ברכה קונטרס אחרון סי' רס"א סק"ב) שהיתה לו השערה נוספת בזה, ונפרש את דבריו הנראים תמוהים, שהנה החיד"א שם מעתיק את דברי רבו הבתני כהונה (שנאריך בהם לקמן) שמנהג העולם כהגאונים (ומעתיק שם החיד"א את השערת הבת"כ בטעם מנהג זה וחולק עליה כמ"ש בענין זה לקמן), ומסיים שם החיד"א שאמנם מה שכתב רבו שמנהג העולם כהגאונים קושטא הוי, ומציין הראיה לזה מדברי מהר"ח אבולעפיה הזקן שהיה תלמיד מהרי"ט וקרוב לזמן הב"י והוא מעיד בדבריו שבזמנו התפשט כבר המנהג

הביאור במה שתמהו רבים על דברי החיד"א שם

(וכע"ז כתב באורות חיים פ"י אות ב') שכוונת החיד"א להיות שלב"י היה ברור בתכלית דההלכה הפסוקה היא רק כדעת ר"ת שהיא דעת כל הראשונים כמעט (וכמו שליקט כעמיר גורנה בספר אורות חיים פ"ט שלושים ושלושה ראשונים שכתבו להדיא כשיטת ר"ת, ואף שאר הראשונים שסתמו בזה ניתן לפרשם כדעת ר"ת עמש"כ שם בארוכה), ע"כ חשש להביא בזה דעה נוספת ואפי' בתור מנהג להחמיר לגבי קבלת שבת בע"ש, כיון שהדבר נוגע לגופי תורה, דמתוך חומרא עלול לבוא לידי קולא, שבתחילה יבוא להחמיר בע"ש כהגאונים עד שבסוף יבוא מתוך זה גם להקל במוצ"ש כן, וע"כ מרוב קדושתו דהב"י שחשש ונזהר כ"כ

יד] וכבר תמהו מאוד רבים ומובים (כגון בספר חידושי הר"ה ובספר דברי יוסף לרבי יוסף שווארץ ובאורות חיים) מה כוונת החיד"א בדברים אלו, וכי מרוב קדושתו דהב"י סתם דבריו בשו"ע להתיר במלאכה לאחר השקיעה ולא הזכיר כלל המנהג להחמיר בזה (אם נימא דהיה מנהג כזה בזמנו), והרי אפילו במנהגים שאינם תלויים באיסורי תורה נותנים עליו חומרי המקום וכ"ש באיסור שבת החמור, ועוד דאפי' אם לא נהגו במקומו ממש כהגאונים אלא במקומות הסמוכים לו, מ"מ הו"ל לב"י להביא בספרו ולפלפל בזה כדרכו, ומה הפירוש שמרוב קדושתו העלים ולא רצה להזכיר מנהג העולם. והביאור הנראה בזה

להחשיב מנהג זה לדעה חשובה בהלכה עד שיבואו עי"ז לזלוול בגופי תורה לגבי מוצאי שב"ק (כ"נ בהבנת דברי החיד"א שאין להם שום ביאור אחר).

שלא יצא שום מכשול תח"י לא רצה להזכיר כלל שום דעה מלבד דעת ר"ת, ואף לא רצה להזכיר אם היה כבר בזמנו המנהג להחמיר בע"ש, שחשש שיבואו

הדוחק שנדהק החיד"א הנ"ל היה רק בכדי להחזיק דברי רבו אבל כבר גילה החיד"א דעת עצמו בזה כנ"ל

הגאונים, ואף המקומות שנהגו להקדים ולקבל שבת היה זאת מחמת שחששו לכתחלה לשיטת היראים שס"ל שביה"ש מתחיל ג' רבעי מיל לפני השקיעה, וכמש"כ הב"ח (סי' רס"א ומוכא גם במג"א סי' רס"א סק"ט ובביאור"ל שם סוד"ה מתחלת השקיעה) שיש להיזהר לכתחילה לנהוג כשיטת היראים ושכן היה מנהג הקהילות מאז, אך לא ידעו מעולם מסברת הגאונים.

מז] **ואמנם** יש מן הסברא לומר שכ"ז היה צריך החיד"א לדחוק רק כשרצה שם להצדיק את השערת רבו שהמנהג כהגאונים היה כבר בזמן הב"י, אך כבר כתבנו שדעת החיד"א עצמו בזה היא כמו שמשמע מדבריו שבכרכ"י סי' של"א הנ"ל שהיא הסברא הפשוטה הנראית ומובנת יותר לכל, דעד זמן הב"י לא היה שום מקום בעולם שידעו מסברת

סברת הגאונים נודעה רק ע"י מהר"ם אלשקר

יפה כדעת ר"ת עיי"ש, שאותו פירוש שפי' הרדב"ז בדעת הרמב"ם שכוונת השקיעה קאי על שקיעת אור החמה ולא על שקיעת עיגול השמש ה"נ ניתן לפרש בדעת בנו, שאף שמוזכר שם בדבריו ועגולת השמש הרי מוסף אח"כ "ותערב השמש" דהיינו שיסתלק גם אור השמש, ואכמ"ל, ואדרבא מצינו להדיא מקורות בראשונים שמעתיקים את דעת הגאונים כדעת ר"ת, וכמ"ש להדיא בספר ארחות חיים לרבינו אהרן לוניל (הל' יוהכ"פ אות ג') שמעתיק את תשובת רב האי גאון וכותב להדיא דס"ל כר"ת, ואף הכת"י שמעתיק המהר"ם אלשקר ומוכיח משם דס"ל דלא כר"ת הנה

מז] **וכידוע** שסברת הגאונים לא נודעה רק ע"י המהר"ם אלשקר, שהוא הראשון שפירסם הכת"י דהגאונים וגם פירש כן גם בדעת הרי"ף והרמב"ם, ועד זמנו לא מצינו אף אחד שהביא והזכיר את דעת הגאונים שהיא שונה מדעת כל הראשונים (ואף שפשוט לשון הרמב"ם משמע כהגאונים, וכן משמע מדברי ר"א בן הרמב"ם, אבל כידוע דהרדב"ז והב"י והרבה אחרונים סברו ופירשו כולם שכוונת הרמב"ם על שקיעת אור החמה כדעת ר"ת, ואף בדעת ר"א בן הרמב"ם עיין בשו"ת ישמח לבב סימן י' (לאחד מגדולי מרוקו לפני כמאה וחמישים שנה) שניתן לפרש דעתו

כדעת ר"ת, אלא שאכמ"ל בזה, ועפ"ז מובן מה שלא הזכיר הב"י ולא אחד מכל הפוסקים המפורסמים שאנו הולכים לאורם בכל התורה שהיו עד המהר"ם אלשקר שום דעה ומנהג אחרים מדעת ר"ת (מלבד דעת היראים החולק על ר"ת שהיא דעה יחידה).

עיינ בספר הזמנים בהלכה שמעתיק צילום כת"י זה ורואים שם להדיא שבהעתקת הכת"י הזה שהיה לפני המהר"ם אלשקר נחסרו תיבות וקטעים שלמים, ולפי התיבות והקטעים הנוספים שבכת"י ההגאונים יש ראיות נוספות להבנת המהר"ף ודעימיה שדעת הגאונים היא

המנהג כגאונים לקולא מאחרי זמן הב"י ובמצרים דוקא

המנהג בזמנם ובמקומם להקל כגאונים כנדפס בדבריהם באריכות בתשובתם שבשו"ת מהר"ף סי' מ"ו וסי' מ"ז, הרי בפשטות צ"ל שמנהג זה התפשט אחרי

יז] ועפ"י הנ"ל נראה שהמנהג שדיבר עליו מהר"ח אבולעפיה הזקן שמזכיר החיד"א וכן עדות הגינת ורדים והמהר"ח פראג'י הנ"ל שהעידו כולם על

ג. עיי"ש ששניהם מעידים על המנהג במצרים בזמנם כהגאונים לקולא, אלא שנחלקו שם האם יש להם על מה שיסמוכו, דהגינת ורדים שם רוצה לקיים את המנהג במצרים שיש להם על מה שיסמוכו היינו על שיטת הגאונים, ובפרט היות דגלילות דמצרים הם אתריה דהרמב"ם ומהר"ם אלשקר, והר"י פראג'י נחלק עליו ומאריך שם שאין למנהג מצרים שנהגו כגאונים על מה שיסמוכו (אחרי שמברר שם שגם הגאונים ס"ל כר"ת, וגם הר"י ומהרמב"ם ס"ל כר"ת, וכל הפוסקים אין גם אחד דלא ס"ל כר"ת, מלבד המהר"ם אלשקר שהוא היחיד שסבר וחדש בדעת הגאונים דלא ס"ל כר"ת, וע"ז כותב הר"י פראג'י שם שאף דמהר"ם אלשקר היה דיין במצרים מ"מ המפורסם כמאריה דאתרא דמצרים הוא הרדב"ז שהיה רב במצרים ארבעים שנה שהוא פסק בשו"ת הרדב"ז ח"ד סי' רפ"ב לגמרי כר"ת ואף לקולא, וכמש"כ הרדב"ז שם בארוכה שכן היא דעת כל הראשונים וכן היא דעת הר"י ומהרמב"ם וא"כ אין למנהג מצרים על מה שיסמוכו, מ"מ גם הר"י פראג'י מודה שם שכן הוא המנהג במצרים להקל בזה ואין לנו כח למחות בהם וכמ"ש בשם מהר"ח"א הזקן שלא יועילו ולא יצילו בדבריהם בזה שכבר דשו העם במנהג זה, ומעיד שם שאפי' זוגתו אינה שומעת לו בדבר זה, ומסיים שם שלא חשב לפרסם אף דברים אלו שמאריך בהם להוכיח כדעת ר"ת (שחשב שלא יועיל בזה) אלא שגילו לו בחלום לפרסם דבריו בעולם שעיי"ז הרבה מהחרדים על דבר השם יתנהגו על פיו (לחזור במוצש"ק לשיטת ר"ת) ועיי"ז תתקרב הגאולה וע"כ פרסם דבריו בעולם, עיי"ש בארוכה.

ונוסף בזה בדרך אגב שגם בספה"ק ערבי נחל סוף פרשת כי תצא איתא שעיקוב הגאולה הוא משום שממהרים להוציא השבת, וזכיר כאן הביאור הנפלא ששמענו בזה בשם כ"ק האדמו"ר מקלויזנבורג ז"ע שביאת הגאולה באופן של רחמים פשוטים תלויה דייקא בשיטת ר"ת, שהרי עיקר סברת ר"ת מיוסדת ששקיעה האמיתית היא הזמן שבו שוקע לגמרי אור החמה בצד מערב, והיינו שכ"ו שנראה איזה אור בצד מערב נקרא עדיין יום גמור, והנה ידועים דברי חז"ל שאפילו פושעי ישראל מלאים

כדעתו, אך בשאר מקומות העולם לא נשתנה המנהג לשיטת הגאונים עד הדורות המאוחרים (וכמ"ש לעיל בשם ספר הזמנים בהלכה המוכיח שבאירופה השתנה המנהג בזמן מלחמת העולם הא', ולקמן נעתיק הרבה מקורות לזה).

זמן הב"י ומחמת פרסום תשובת מהר"ם אלשקר, וכן התפשט מנהג זה דוקא במצרים (וכמ"ש בשו"ת ישמה לכב סי' י') וכמו שכתב בזה הגינת ורדים משום שמצרים היתה נחשבת לאתריה דמהר"ם אלשקר ששינה שם המנהג

העתקת ראשוני המקורות המעידים על מנהג אר"י כהגאונים לקולא

סגולה ומצדיק שם המנהג שיש להם על מה שיסמוכו ע"ד הגאונים וכו' ומי שירצה להחמיר כסברת ר"ת תע"ב שטוב להחמיר כסברת ר"ת, אך אין להקל כר"ת היפך המנהג. ומקור זה הוא המקור הראשון שמעיד על מנהג אר"י כהגאונים, וכן מעיד אח"כ על מנהג אר"י הוזה גם רבי יצחק הכהן רפאפורט (רבו של החיד"א) הראשל"צ (בשנים תקט"ט-תקמ"ו) בספרו בתי כהונה (ח"ג סי' ד') שסוגיא דעלמא אזלא דלא כר"ת ופשטה הוראה כסברת החולקים ואפילו בשבת וכו', וכן כתב רבי רפאל מיוחס הראשל"צ (בשנים

יח) והנה אף שבמצרים השתנה המנהג לקולא כהגאונים בזמן הסמוך לזמן הב"י וכנ"ל, מ"מ נראה דבאר"י השתנה המנהג כמאה וחמישים שנה אח"כ (משנות ת"ק ואילך בערך), וכמו שנביא לקמן עדות ברורה לזה מדברי הפר"ח, ואמנם מצינו כמה וכמה שסברו שהמנהג הקדום באר"י היה כשי' הגאונים, וזהו מחמת מש"כ רבי יונה נבון (רבו של החיד"א ומרבני ירושלים, נפטר בשנת תק"כ) בספרו גט מקושר (דף ק"ח ע"א) ובספרו נחפה בכסף (ח"א דף קנ"ד ע"ג) שלא נהגו העולם כשיטת ר"ת כי אם קצת יהידי

מצוות כרימון וא"כ הרי שלכל אחד מישראל יש אצלו איזו נקודת אור ע"י המצוות שלו (וכידוע מאמר רביז"ל בלקו"מ תורה רפ"ב עה"פ "אזמרה לאלקי בעודי"), אלא שבפשטות האדם נידון בתר רובו שרובו עוונות הוי רשע, וא"כ אם רוב הדור הסמוך לגאולה יהיו רובם בגדר של רוב עוונות יהא נחשב הדור כדור שכולו חייב (שרובו ככולו) שבוה עלולה ח"ו הגאולה לבוא באופן של דינים קשים ח"ו, אך עפ"י סברת ר"ת שמעט אור מהצד קובע את המציאות שנחשב עדיין כיום ודאי, א"כ עפ"י סברא זו יש להחשיב גם כל מעט אור הנמצא אצל כל יהודי שהוא הקובע את מצבו שנחשב ע"כ כזכאי ע"י שנתן וקבע עיקר החשיבות למעט אור הזה [וכביאור רביז"ל בתורה הנ"ל שע"י שמזמר ומודה ומגדיל ומחשיב את נקודתו הטובה בבחי' "אזמרה לאלקי בעודי" (בעוד מעט טוב שיש בי) דוחה כזה את כל הרע והחושך בבחי' "ועוד מעט ואין רשע והתבוננת על מקומו ואיננו" עיי"ש], וא"כ עפ"י סברת ר"ת יש לקבוע שמצב כל הדור הוא בבחי' כולו זכאי שע"י תבוא הגאולה באופן של חסדים מגולים ורחמים פשוטים אכ"ר.

היא מיד כשנתכסה גוף השמש מעינינו, ושם בהל' מילה (פ"א הי"ב) כותב דכן הוא מנהג ירושלים.

תקט"ז-תקל"א) בספרו פרי האדמה (ה"ד הל' שבת פ"ה דין ד') דנקטו רוב העולם כפירוש הפשוט בדברי הרמב"ם דשקיעת החמה

השערות ספרים הנ"ל בענין המנהג שראו בימיהם

"בכל תפוצות ישראל" וגם שזה היה המנהג הקדום "במספר הדורות מדור דור", וע"כ הוקשה לו מאוד איך יתכן לנהוג במנהג כזה נגד רוב הראשונים ונגד פסק הב"י בשו"ע והוכרח למצוא תי' דחוק ביותר על כך. וכן בספר נחפה בכסף הנ"ל משער ג"כ השערה נוספת מסברא (מחמת הקושיא על המנהג שרואה במקומו להקל כהגאונים דלא כמש"כ הב"י בשו"ע כר"ת בסתמא ללא חולק), וכותב ש"אם יעידו שכך היו נוהגים בזמן הראשונים נ"ע צריך לומר שלא קיבלו הוראת מרן (הב"י) בזה וכו' כמו שצריך לומר לענין שקיעת החמה שפסק מרן כסברת ר"ת". והזינן מדיוק לשונו שכל מה שרוצה לחדש ולשער מסברתו שלא קיבלו דעת הב"י בזה זה רק אם יעידו שכך היו נוהגים בזמן הראשונים, אך עיין להלן עדות הפר"ח על המנהג בזמנו.

יט] והנה בספרים אלו שיערו מסברא ובדרך אפשר שהמנהג הזה הוא מנהג קדום, וכן שיערו שכן הוא המנהג בכל ישראל וכמש"כ בבתי כהונה הנ"ל ש"פשטה הוראה לפי הנראה בכל תפוצות ישראל כדעת החולקים", וכן ממשיך שם ליישב המנהג הזה שאף שנראה לפי הספרים הנמצאים שרוב הראשונים תפסו עיקר כסברת ר"ת מ"מ משער ד"אית לן למימר שמאז ומקדם גמרו רוב הראשונים דלא כר"ת אלא שלא זכינו לדבריהם בכתובים". וכמוכן שהשערה זו היא תמוחה ובלתי מובנת, וכמ"ש ע"ז תלמיד הבת"כ ה"ה רבינו החיד"א (במהזיק ברכה קו"א סי' רס"א) שליכא למימר לדברים אלו ושגבו ממנו דבריהם, ונדחק הבת"כ לומר כן רק מחמת שסבר שהמנהג שראה עתה במקומו הוא המנהג

עדויות ברורות על המנהג בכל תפוצות ישראל בהו"ל כדעת ר"ת

תפוצות ישראל בארצות הגולה כשימת ר"ת כידוע, וכדאי' בב"ח (סי' רס"א) ובשו"ת הב"ח (סי' קנ"ד) דמנהג כל ישראל כר"ת (וידוע שהב"ח היה רב בהרבה ערים באירופה), וכ"כ במג"א (סי' רל"ה סק"ג, ובסי' שלא"א סק"ב) שהמנהג במדינותינו כר"ת ואף לקולא, והעתיקו בשו"ע הרב (שלא"א סי"ה) ובחכמת

כ] והנה ברור שההשערה שמשער בספר הנ"ל ש"לפי הנראה" פשטה הוראה בכל תפוצות ישראל מדור דור כסברת החולקים, היתה רק מחמת שבימים ההם לא היה קשר מתוקן כדבעי בין המדינות, שהרי עד ימיו ואף אחרי ימיו (שנפטר בשנת תקט"ז) היה ברור המנהג בכל

אדם (כלל קמ"ט), וכן מעיד על המנהג כר"ת אף לקולא בשו"ת הת"ם (או"ח סי' פ') ובחידושו עמ"ס נדה (דף ס"ה ע"א), וכן בשו"ת דעת סופר (היו"ד סי' פ"ד) שמחברו היה הרב האחרון בפרעשבורג עד המלחמה מעיד על מנהג פרעשבורג שהוא כמו שכתב החת"ם בתשובה הנ"ל, וכן באגרות סופרים (מכתבי רעק"א מכתב מ"ז) שרעק"א לא זו מדברי ר"ת לא להקל ולא להתמיר, וכן הוא בספר שמלה חדשה שמלת בנימין (הל' מילה סוף שאלה ב') דכל מקומות ישראל נוהגין להקל דלאחר שקיעה"ח לא הוי בין השמשות וכו', וכן בשו"ת ארץ צבי (ח"א סי' פ"ז) מעיד שרוב רבני זמנינו מורין כדברי רבן של ישראל המג"א שתנוק שנולד רבע שעה לאחר השקיעה דינו כיום אף למולו בשבת (אלא שהוא כתב דנכון להחמיר), וכן בשו"ת תורת חסד (האו"ח סי' ט"ז) דנתפשטה ההלכה כר"ת (ואף שהוא היה מגדולי הכ"ד אינו מביא חזרת בעל התניא בסידור, ולא מתייחס לזה כלל), וכ"ה בשו"ת קרן לדוד (האו"ח סי' ע"ט) דמנהגנו כר"ת שאנו עושים מלאכה בעש"ק לאחר השקיעה וכו', וכ"ה בשו"ת ריב"א (או"ח סי' ט"ז) דכל העולם נגרר אחרי שיטת ר"ת וכו' (ומובא גם בשו"ת מהרי"ץ ח"א

סי' כ"ט, ועיי"ש שדעת החת"ם שפסק כר"ת הם כיתד שלא תמוט), וכן בשו"ת פרי יצחק (לר"י בלאור ח"ב סי' ז') כתב שהיו נוהגין בזמנו להדליק נר שבת לאחר השקיעה, וכן בשו"ת חמדת הנפש (סי' כ"ז) מבואר דרובא דעלמא לא נהגו להחזיק ביה"ש משקיעה"ח וכו', וכן במסגה"ש שבקיצור שו"ע (סי' ע"ה) אחר שכתב שיש ליר"ש להחמיר בהגאונים כותב דמנהג העולם במדינות אלו להקל וכו', וכן מעיד בהגהות אבן שלמה ע"ס הראב"ן (סי' ב') דכן המנהג ברוב המקומות כר"ת ומונה והולך דעת רובא דרובא דרבנותא שהיא כשיטת ר"ת, וכן בשו"ת חשב האפוד (ח"ב סי' קמ"ב) כתב שהמנהג כשיטת ר"ת מקדמת דנא ברוב תפוצות ישראל, וכ"כ בעוד הרבה ספרים להעיד עדות על מנהג הקדום בחו"ל כר"ת [כמש"כ בהקדמת ספר בין השמשות להגרי"מ טיקוצ'נסקי שכן נהגו בארצות הצפון, וכן בשו"ת מהר"י שטייף (פוס"י א') כתב "אנחנו בחו"ל מעולם נהגו כר"ת", ובשו"ת באר משה (ח"ב סי' ס"א) על ארצות הונגריה ושאר מדינות סביב פולניא וגאליציה, וכ"כ במועדים וזמנים להגר"מ שטרנבוך שליט"א (ח"ב סי' קנ"ה) ששיטה זו דר"ת קבלה ביד גאוני ישראל דור אחר

ד. ועיי"ש שמאריך להראות חוזק השיטה הסוברת ששיעור הד' מיל דר"ת הם בשעות שוות ולא בשעות זמניות וכן לא לפי שיטת המעלות (והוא נידון בפנ"ע שאכמ"ל), שכן ס"ל לרוב האחרונים שאנו הולכים אחריהם בהוראות התורה ה"ה הפמ"ג (סי' רס"א א"א סק"ט), דרך החיים זמן הדלקת הנר אות ג') מחה"ש (סי' רל"ה אות ג') ברכ"י (סי' רס"א בשם מהרי"ף), ודלא כשיטת המנח"כ בפ"ג שס"ל שהם בשעות זמניות, וכ"כ הח"ח במכתב ששלח בוקנותו המודפס בספר אבני שוהם (צודקוביץ סי' כ"ט אות י') שידוע שהמנהג בכלל ישראל שממתינים במוצש"ק רק ד' מיל לפי שעות שוות ולא שעות זמניות ורק במינסק והגאון מבריסק נהגו להחמיר להמתין שעות זמניות אבל כלל ישראל אין מחמירים בזה, עכ"ל הח"ח במכתבו.

ההוראה להחמיר כדעת הגאונים, ואכמ"ל יותר, והזינן מכ"ז דלא כהשערת הבתי כהונה שסבר שנתפשטה ההוראה כהגאונים בכל תפוצות ישראל.

דור ושכן נהגו מאז, וכ"כ בשו"ת שבט הלוי (ה"א סי' מ"ט) דבהיותו בחו"ל היה רגיל להורות כר"ת אף להקל, אבל כשבא לאר"י שינה הוראתו היות שכבר נתפשט באר"י

גם ההשערות הנוספות דהבת"כ והג"מ תמוהות

חיים פ"ט, וכתב כ"ז רק מחמת הדוחק ליישב המנהג שראה לנהוג בימיו כהגאונים, וכן נראה ג"כ שצ"ל גם למה ששיער בספר נחפה בכסף כנ"ל ש"צריך לומר שלא קיבלו הוראת מרן בזה, שגם הוא כתב זאת מחמת הדוחק ליישב המנהג שראה בימיו שנהגו כהגאונים, אך כל השערות האלו מסברא אין להם גדר עדות על מנהג הקדום (וכמש"כ שם אם יעידו שכך היו נוהגים בזמן הראשונים וכו'), ולא כתב בבירור שהעידו כן).

כא [וכן מוכן שגם השערות שם ש"אית לן למימר שמואז ומקדם גמרו רוב הראשונים דלא כר"ת אלא שלא זכינו לדבריהם בכתובים], היא ג"כ השערה רחוקה וכמו שנחלק עליו בזה תלמידו החיד"א (במהזיק ברכה קונטרס אחרון סי' רס"א הנ"ל), ובפרט שהרי כל עשרות הראשונים שכתבו להדיא כשיטת ר"ת הם כל הראשונים הידועים לנו שאנו הולכים לאורם ולא ידוע לנו בכלל ראשונים חשובים נוספים מלבדם [עייין בספר אורות

עדות הפר"ח על המנהג הקדום בירושלים

שהוא "מורה ובא להקל... שאם נאנמו בעש"ק ולא מלו את התינוק קודם שקיעת החמה אעפ"י שנהגו לקבל שבת מן השקיעה ואילך מנהג הוא מתורת נדר ואדעתא דהכי לא קבלו, ודמי למי שיש לו מנהג ידוע להתענות קצת ימים בשנה ואירע בהם סעודת מצוה שמותר להפסיק תעניתו ואף התרה אינו צריך משום דאדעתא דהכי לא נדר, וה"נ אדעתא דהכי לא קבלו, וכותב שם עוד "פשיטא לי דלא שאני לן בין מילה בזמנה לשלא בזמנה, וכי היכי דבשעת הדחק אף לכתחלה מותר לעשות דברים מצותן ביום קודם הנץ

כב [ומאריך אנן אשכחן עדות ברורה על מנהג ירושלים עיה"ק מקום מגורי הרבנים הנ"ל שמוכח ממנה שהמנהג שראו הרבנים הנ"ל לא היה קודם זמנם, שהרי הפר"ח (שעלה לירושלים לפני גיל כ' ונהיה אח"כ רבה של ירושלים ונפטר בשנת תנ"ה בדור שלפני דור בעל הגט מקושר והבתי כהונה הנ"ל) בקונטרס שלו בענין ביה"ש (קונטרס דבי שמישי בהוצאת מכון גדלת ישראל אות ז') מאריך לחלוק על המנח"כ שהחמיר בשכחו ונאנמו ולא מלו את התינוק בעש"ק קודם שקיעה"ח שלא למולו יותר באותו היום, והפר"ח חולק ע"ז וכותב

ומי לנו גדול באחרונים כמרן רבי יוסף קארו שהתיר לעשות מלאכה אחר שקיעת החמה בתוך שיעור מהלך ג' מילין ורביעי, וכ"ש לענין מילה, וכמה חביבה מצוה בשעתה, וכ"ש אם שכחו ולא מלו את התינוק ביום ה' קודם שקעה שמלין אותו אח"כ ולא ידחוה למחר, וכ"ז הנה אמת נכון ואינו צריך לפנים, ודלא כפסק מהר"ם אלשקר ז"ל עכ"ל, וברור מזה עדות הפר"ח דלא נהגו עדיין בזמנו באר"י להקל במוצש"ק כהגאונים (ורק קיבלו בתורת נדר לחוש בעש"ק לשיטת הגאונים).

החמה, כ"ש מילה של בזמנה שמותר אף לכתחלה לעשותה אחר שקיעת החמה, ואין להניחה למחר דכל יומא ויומא איתי' בספק כרת ופשוט" עכ"ל, והזינן להדיא מדברי הפר"ח שנהגו בימיו לקבל שבת מן השקיעה רק בתורת חומרא וכו', ולכן הפר"ח היה מורה ובא להקל בשעת הצורך דמילה למול אחרי השקיעה כשיטת ר"ת, וכמו שכותב שם גם בתחילת דבריו "שהדבר ברור שיש להתיר אף למעשה (למול תינוק אחרי הנולד בשבת אחרי השקיעה למול אותו בשבת הבאה ולא לחוש לחילול שבת)

עדות הפר"ח דהמציאות הנראית לעין כל באר"י היא כשיטת ר"ת

משעה עד צאה"כ, וצ"ל שלאפר"ח היה פשיטא ליה (כהראשונים שנביא לקמן שכתבו כן להדיא) שהכוכבים שמתחשבים בהם לענין קביעת דין הלילה הם הכוכבים הבינוניים הנראים בצד מערב, וכדאי' בגמ' שבדיקת השחרת הרקיע היא בצד מערב ה"נ בדיקת הכוכבים היא בצד מערב, ושם במציאות נראים ג' כוכבים הבינוניים יותר משעה אחר שקיעת גלגל החמה כדלהלן, ובודאי שראה הפר"ח כוכבים רבים בגובה הרקיע קודם הזמן של שעה אחרי השקיעה, אבל כיון שלא ראה שהכסוף כבר המערב לא החשיב כוכבים אלו כלל לכוכבי לילה אלא לכוכבים הנראים ביום כמבואר בתוס' שבת לה ע"א ד"ה תרי (ועוד ראשונים שם) שכל זמן שלא הכסוף והסתלק אור החמה לצד מערב א"א לסמוך על הכוכבים, וכן קי"ל בבאוה"ל סי' רצ"ג הנ"ל, ורק אחרי שהכסוף המערב אז בעינין לראות ג' כוכבים בינוניים.

כג] ונעתיק עוד מדברי רבינו הפר"ח (בקונטרס דבי שמישי שבסוף ספר מים חיים עמוד ז' בהוצאת מכון נחלת ישראל) שהיה רב בירושלים ומעיד שראה בחוש שיציאת הכוכבים הבינוניים הקובעים את הלילה הם בזמן של כשעה ויותר אחרי השקיעה ותמה שם על שיטת הגאונים שנסתרת מהמציאות וז"ל "איך אפשר שמששתשקע החמה עד צאה"כ לא יש אלא תלתא חלקי מיל והרי אנו רואים בחוש הראות שיש הרבה יותר מזה... המוחש לא יוכחש והיכי נראה לעין כל היפך מזה שיש שעה ועוד משקיעה"ח עד צאה"כ" עכ"ל הפר"ח שם, והיינו שמקשה הפר"ח על שיטת הגאונים מהמציאות, שלשיטת הגאונים צריכים להיראות ג' כוכבים י"ג דק' וחצי אחרי השקיעה וזה אינו במציאות כלל שאין נראה בשום מקום ברקיע אז ג' כוכבים, וממשיך דאנו רואים בחוש לעין כל היפך מזה שיש יותר

ביאור ענין כוכבים בינוניים

המדרגה הרביעית מהכוכבים באופק אר"י בצד המערב היא בדיוק בע"ב דק' אחר השקיעה כדעת ר"ת, וכמש"כ שם בשם התוכנים שתחילת התגלות הכוכבים בצד מערב בימים השונים היא בארבעים ושש דק' אחרי השקיעה, וכל שש וחצי דק' מתגלים כוכבים מדרגה נוספת, וזמן יציאת הכוכבים מדרגה הג' והד' הוא זמן ביה"ש, שמספ"ל בהם אם הם כוכבים הבינוניים שאנן לא בקיאין בכוכבים, אלא שכשנגמר לצאת דרגה הד' דהכוכבים בודאי כבר יצאו ג' כוכבים בינוניים וזהו בזמן ע"ב דק' אחר השקיעה (ועיי"ש שלדברי התוכנים יציאת הכוכבים ממדרגה השביעית היא בשעה וחצי אחרי השקיעה שאו יציאת הכוכבים הקטנים).

כד] ובביאור הסבר ענין כוכבים בינוניים עפ"י המציאות עיין מה שהאריך בספר הנפלא אורות חיים (פ"ד אותיות ו-ז) בשם שו"ת מהרי"ף לבאר גדר הכוכבים הבינוניים, ולבאר דהמעם שכוכבים אלו שמתגלים אחרי ע"ב דק' נקראים כוכבים בינוניים הוא משום שהם כוכבים ממוצעים בין הכוכבים הגדולים ביותר לבין הכוכבים הקטנים ביותר (שזהו גדר בינוני בכל מקום בחז"ל כמ"ש שם), ומבאר זאת לפי דברי תוכני זמנינו שהילקו את כל הכוכבים הנראים ברקיע לז' מדרגות, והבינוניים לפ"ז הם הכוכבים שבמדרגה רביעית (שהיא הממוצעת בין ז' המדרגות), ועיי"ש שמאריך לברר בדיוק עפ"י דברי תוכני הזמן שגמר יציאת

מקום הכוכבים הבינוניים הוא בצד מערב

בעמח"ם סידור אור השנים בספר קונטרס הראיות (דף כ"ג) שהכוכבים הבינוניים נראים במערב, וכ"כ בתשובת גינת ורדים שכשו"ת מהרי"ף סי' מ"ו דלר"ת סימן הכוכבים הוא בצד מערב ונקראים אלו הכוכבים המתגלים אחר ע"ב דק' בצד מערב בשם כוכבים בינוניים משום שיש כוכבים קטנים המתגלים אחריהם בצד מערב, והיינו כמו שביאר בזה שם שבאמת המציאות באר"י שהחשכת צד המערב לגמרי בימים השונים היא כשעה ומחצה אחרי תחילת השקיעה (ה' מיל) וכמו שכתבו האיציטגנינים בזה, ובזמן זה של המיל הנוסף אחרי הד' מיל דר"ת יוצאים

כה] ועיי"ש עוד באות ה' שדברי התוכנים הנ"ל נאמרו על הכוכבים שבצד מערב (שבצד מזרח ממחרים הכוכבים להתגלות) וזה כדברי הראשונים שכתבו להדיא שג' הכוכבים הבינוניים צריכים להיראות בצד מערב דייקא, וכמו שהסימן של הכסף הוא במערב דווקא כדאי' להדיא בגמ', ה"נ הג' כוכבים צריכים להיראות במערב, וכמש"כ להדיא בשלמ"ג על המרדכי בריש פרק במה מדליקין בשם ר' יהודה החסיד דהג' כוכבים עומדים זה תחת זה במערב, ומביא שם כן מאבי העזרי ומהענקת אור זרוע, וכן מביא שם ממהירא"ל עפשטיין

לגמרי הם הכוכבים הקטנים שהם כוכבי לילה, אך ג' כוכבים בינוניים במערב נראים כבר אחר ד' מיל ואז נהיה לילה מה"ת.^ה

בצד מערב עוד הרבה כוכבים שלא נראו עדיין אחרי ד' מיל מהשקיעה, שכל הכוכבים המוסיפים לצאת ולהתגלות במיל החמישי שבו נגמרת השכת המערב

ביאור דברי הפר"ח בהל' חנוכה

בביאור^הל (בריש סי' תרע"ב) שפירש את דברי הפר"ח הנ"ל שכוונתו לחלוק על המחבר רק בענין זה שאין להדליק נ"ח בסוף השקיעה הב', דהיינו בצאה"כ, אלא בתחילת שקיעה הב', דהיינו י"ג וחצי דק' קודם, וכמו שמביא שם הביאור^הל מעוד ראשונים שם"ל כן, אך מוכן שאין כוונת הפר"ח בדבריו שבהל' חנוכה לפסוק כדעת הגאונים שבמהר"ם אלשקר, וכמוכח להדיא מכל אריכות דבריו בקונטרס דבי שמישי הנ"ל שפוסק לדינא כדעת ר"ת, וכדעת כל גדולי הפוסקים שמונה שם, וכותב שכן נראה לעין כל מהמציאות והחוש כדעת ר"ת וסומך ומכריע לנהוג כן למעשה אף לקולא וכנ"ל.

כז] ונוסף ונציין כאן בקיצור בענין דעת הפר"ח, שמוכח שכותב ההגהה בסוגריים שבסדר הכנסת שבת שבסידור הרב לא בא לידו קונטרס דבי שמישי דהפר"ח ששם מאריך הפר"ח להוכיח כדעת ר"ת, וע"כ היה יכול כותב הגהה הנ"ל לסבור ולהבין בדבריו המקוצרים דהפר"ח שבהל' חנוכה (סי' תרע"ב) ששם חולק הפר"ח על המחבר שם"ל למחבר שזמן נר חנוכה הוא בסוף שקיעת החמה דהיינו בזמן צאת הכוכבים, וע"ז חולק שם הפר"ח ומביא מהמרדכי שהעיקר שזמן הדלקת נ"ח הוא בתחילת השקיעה, עיי"ש, שבדברים אלו יש מקום לסבור שכוונתו לסבור כהגאונים, אך עיין

ה. ועיי"ש עוד ביאור באות ח' שאף אם נימא שסתמות שאר הראשונים דמהני ראיית ג' כוכבים בינוניים בכל מקום ברקיע, מדלא כתבו שצריך שיראו הכוכבים במערב וא"כ י"ל דס"ל דמהני ראיית כוכבים בינוניים אף במזרח, מ"מ מיישב בזה דהכוכבים הבינוניים צריכים להיות בינוניים בין בגודל גופם ובין באורם כמש"כ בסדר הכנסת שבת בסידור הרב (ועיי"ש שמקורו מלשון הרמב"ם שהביא מהרלב"ח בפ"ב מהל' קידוה"ח), ועיי"ש מה שמבאר שהבינוניים בגופם ובאורם אין נראים ברקיע רק אחרי ע"ב דק', והביאור בדבריו שאור הכוכבים מתנוצץ ומאיר בעולם לפי גודל החשכה שיש בעולם, וחז"ל קבעו שרק החושך שיש בעולם אחר ע"ב דק' הוא המביא את נצנוץ האור בגודל הבינוני של האור, והיינו שאף שבצד מזרח נראים הרבה כוכבים קודם ע"ב דק', מ"מ מכיון שהחשכה ברקיע עדין אינה כראוי, אין מתנוצץ האור שלהם ואינם נחשבים לכוכבים בגודל האור הבינוני (ובאמת סתם אדם אין בקי בכ"ז ורק איצטגנינים יכולים לבדוק ולראות כל זה, שאנו איננו בקיאים בכוכבים, וע"כ קבעו לנו חז"ל הזמן המדויק של ד' מיל שאז נראו כבר בודאי הכוכבים הבינוניים).

בענין ההגהה בסדר הכנסת שבת שבסידור הרב

ספיה"ע בליל הסדר) ללא ידיעת אחיו וכשראה זאת בעל התניא הקפיד עליו מאוד, וכל שכן כאן שנדפסו הדברים בסידור אחר פטירת בעל התניא כודאי יתכן שהוסיפו בו דברים (ואולי ג"כ ע"י אחיו מהרי"ל שהאריך ימים אחרי פטירת בעל התניא), ובפרט שהאריכות שנוספה בסדר הכנסת שבת (ששם נכתבו הרבה דברים תמוהים נגד שיטת ר"ת שאכמ"ל) נכתבה כולה בתוך סוגריים עגולים, שזה מוסיף לחזק את ההשערה שזאת ההוספה אינה מבעל התניא וכמו שהביאו וציינו בזה את דברי שו"ת צ"צ (אה"ע סי' רל"ג אות ד') שמסתפק שם אם הדברים שנכתבו בתשובת בעל התניא בתוך סוגריים הם מלשונו של בעל התניא, ואולי בזה יתיישב גם מה שתמהו איך התורת הסד זי"ע שהיה מגדולי חסידי חב"ד פוסק בשו"ת תורת הסד (סי' ט"ז) כדעת ר"ת לגמרי ואף לקולא, ואינו מזכיר כלל את הגהת הרב בסידור הנ"ל (אף שי"ל עוד בזה שלא רצה התורת הסד להזכיר דעת רבו כשכותב להיפך משיטתו משום כבוד רבו, ואכמ"ל בזה יותר).

כז] ובאמת בענין ההגהה שבסוגריים הנ"ל הרבו להאריך בהרבה קושיות וכו' (ואדמו"ר מליובאוויטש זי"ע כתב במכתבו שמשאיר לאהרם ליישב התמיהות בזה, ועד עתה לא נמצאו האחרים האלו) עד שמחמת רוב הקושיות והתמיהות היו שקבעו או שיערו שלא יצאה הגהה זו מידי בעל התניא, כמש"כ הגרמ"ל מסטריזוב זצ"ל נכד הד"ח בתשובתו שבקונטרס בין השמשות הנדפס בסוף ד"ח על מס' ב"מ, וחזק את דבריו בשו"ת דברי יציב ח"ו סי' ל"ב, וכעיו"ז כתב בשו"ת המאור עמוד מ"ב, ויש מרבני דורנו שחזקו את דבריהם ממש"כ שער הכולל בהקדמה אות ח' שאף שנדפס סידור הרב ג"פ בחיי הרב לא נדפס בו סדר הכנסת שבת, ורק בשנת תקע"ז ג' שנים אחרי פטירת הרב הוכנס זאת בסידור, ומוזה רצו לטעון שלאזו מר בר רב אשי חתים עלה, ובפרט שאפילו בחיי בעל התניא מצינו בשער הכולל (פמ"ט) שהכנים בעל שארית יהודה אחיו של בעל התניא הערה בתוך הסידור של אחיו (בענין זמן

דחיית מש"כ בסוגריים הנ"ל שהב"י חזר בו בהל' מילה

כשיטת ר"ת, ששם בהל' מילה העתיק את דעת העיטור שתינוק שנולד משתשקע החמה הוי ביה"ש ונימול להבא (ופירש שם שכוונתו בהל' מילה על שקיעה הא' דהגאונים), אך כבר האריכו רבים להקשות על השערה תמוהה זו (עיין בקונטרס ביה"ש למו"ר הרה"ק מפאשוורסק הגהה א' ובי' דא"ך יתכן שהב"י יפסוק בהל' שבת (סי' רפ"א

בח] והנה א"א להאריך כאן בכל דברי הסוגריים הנ"ל, אלא נציין רק מה שנוגע למה שהארכנו לעיל, שממה שלא הזכיר הב"י כלל דעת הגאונים ש"מ דלא שמייעא ליה ולא ס"ל כלל לדעה זו, וע"ז נציין בקצרה שאמנם בסוגריים הנ"ל איתא שהמחבר בשו"ע בהל' מילה (יו"ד סי' רס"ז ס"ט) חזר בו ממה שפסק בהל' שבת

להדיא ששיטתו כדעת ר"ת [אלא שכבר כתב באורות חיים (פ"ט עמוד רמ"ב) שאאת"ל שאכן יצאה ההגהה מרבינו הגדול בעל התניא זי"ע, הרי ברור שכשכתב הגהה זו לא היה יכול לראות את דברי העיטור במקורם בפנים, שהם נדפסו לראשונה בשנת תר"ך (שישים שנה אחרי הדפסת הגהת הסידור) וא"כ אין טענה עליו במה שלא ידע את שיטת בעל העיטור וטעה משום כן בהכנת שיטתו, אך הב"י שראה את הכת"י דהעיטור בפנים ראה בבירור שדעת העיטור כדעת כל הראשונים כשיטת ר"ת ולא עלתה על לבו שום הו"א שבעולם לחזור מדבריו הברורים והמוחלטים לפסוק לגמרי כשיטת ר"ת].

ס"ב) להתיר לעשות מלאכה כמעט עד כשעה אחר השקיעה, ואח"כ כשרוצה לחזור בו שלא יסמכו על דבריו לחלל השבת אחר השקיעה לא יכתוב זאת להדיא (כמו שעשה בהרבה מקומות הגהות בדק הבית בספרו ב"י) אלא רק יטמין זאת בהסתר בהל' מילה, ובפרט שהלא אין שום הוכחה מדברי השו"ע בהל' מילה, וכמשי"כ המוג"א (סי' של"א ס"ה וכ"כ בבית הלל הל' מילה וכן יוצא מפסק השו"ע הרב בסי' של"א ס"ה) שדברי המחבר בהל' מילה קאי על שקיעה דר"ת ואין שום חזרה בדבריו בהל' מילה, והראיה הברורה בזה שהרי דברי השו"ע בהל' מילה הם העתקת דברי בעל העיטור, והעיטור עצמו ממשיך שם תיכף בהמשך הדברים (ח"ב הל' מילה שער ג' ח"ג)

הקושיה מהא דאי' שהאר"י היה חולץ התפילין כשהיה רואה שכבר שקעה החמה

ותיכף היה מסירם מעל ראשו [בעת שקיעת החמה - כת"ן] והיה חושש בדבר זה מאד".

והנה אם נפרש שהכוונה שכשהיה רואה רבינו האריז"ל שכבר שקע גלגל החמה היה מסיר הטלית ותפילין, הרי לכאורה יקשה שאנו רואים מדברי האריז"ל הכא שבשקיעת גלגל החמה הוי (ספק) לילה, וזה לכאוי' דלא כשיטת ר"ת שבשקיעת גלגל החמה הוי עדיין ודאי יום [ורק בשקיעת אור החמה בצד מערב (שהיא כשעה אח"כ) מתחיל זמן בין השמשות לר"ת].

כמ] **והנה** יש שרצו להקשות מדברי רבינו האריז"ל לגבי חליצת התפילין במנחה שאיתא (שער הכוונות דף נ"א טור ד') שהיה מקפיד לחלצן בשקיעת החמה וכלשון המובא שם "אבל בתפלת המנחה אם היה אומרה סמוך לשקיעת החמה והיה רואה שכבר שקעה החמה היה תיכף מסיר מעל ראש תפילין של ראש, ואחר כך היה מוריד הטלית בין כתיפיו משום דלילה לאו זמן ציצית הוא וכשהוא בין כתיפיו אין חשש אם הוא לילה" וכן איתא שם (דף נ"ב טור ב') "היה נוהר מאוד שלא להיות מעומף בטלית ותפילין אחר שקיעת החמה

הביאור האמיתי בדברי האר"י בחליצת התפילין

בביאורה"ל תחילת סי' ל' שמפרש מה שאי במחבר שיש לחלוץ התפילין כ"ששקעה חמה" ר"ל גמר שקיעה שהוא צאת הכוכבים דאז הוא זמן חליצת תפילין מדינא, ומוכיח זאת מהגמ' עיי"ש (והיינו דמדינא דגמ' יש לחלוץ התפילין ע"ב דק' אחר השקיעה לשיטת השו"ע דפוסק כר"ת, וזה נקרא "ששקעה החמה", ואף שבדברי האר"י פירשו המקובלים דשקיעת החמה ידיה קאי על תחילת השקיעה (ועיין בזה לקמן מנא ידעו המקובלים זאת), מ"מ היינו תחילת שקיעה הב' דר"ת שאז שוקע אור החמה וכנ"ל, ואין בזה שום דוחק ומכ"ש מדברי הביאורה"ל הנ"ל שמוכיח "ששקעה החמה" דהגמ' קאי על צאה"כ אף שאז כבר אין שום שקיעה, ומכ"ש שניתן לפרש את דברי האר"י שהיה רואה ששקעה החמה על תחילת שקיעה הב' שאז באמת נראה השקיעה של אור החמה במערב וכנ"ל), משא"כ בע"ש שהיה מקבל תוספת שבת בעת "שקיעתה ממש", היינו בשקיעת ממשות גלגל החמה והיה לו זמן רב אח"כ שהוא עדיין יום, ודאי שיכול עוד להתעטף בו בציצית מצויצת כהלכתה על ראשו.

ל] אף באמת נראה שיש הכרח גמור לפרש בדברי שעה"כ שכשהיה רואה האר"י"ל שכבר שקעה החמה היה חולץ התש"ר והטלית דהיינו שהיה רואה את שקיעת אור החמה (מצד מערב), שע"ז היה האר"י מסתכל כמנהג האמוראים (שבת ל"ה ע"א) לבדוק ולראות האם הכסוף ונסתלק אור החמה מן המערב (וכן קיי"ל להלכה כמובא בביאורה"ל סי' רצ"ג ד"ה שיראו, שלפני הסתלקות אור החמה לגמרי ממערב אין לסמוך כלל על ראיית הכוכבים, שכל הכוכבים הנראים אז הם כוכבי יום שע"ז אי' בגמ' לא כוכבים הנראים ביום (שהרי אותם כוכבים נראים גם אחרי עלוה"ש שאז הוא יום לכו"ע והיינו דהם כוכבים הנראים ביום), והנה זמן הכספת המערב באר"י הוא בזמן השקיעה דר"ת, היינו כשעה אחרי השקיעה גלגל החמה (כנראה בחוש במקום שאין הרים במערב המסתירים ובמקום השוך כמדבר, וכמו שנבדק במציאות כמ"ש לקמן) וזה מה שבדק האר"י"ל כמו שבדקו זאת האמוראים וחלץ אז התפילין, שאז היא השקיעה האמיתית שמתחיל בה ביה"ש וועיין

ההכרח לפרש שחליצת הטו"ת דהאר"י"ל היתה בשקיעת אור החמה במערב כשיטת ר"ת

שקיעתה ממש" היה חוזר לביתו ומתעטף בטלית מצויצת בציציות כהלכתה ומתעטף ראשו בו וכו', והלא כימות החול היה מקפיד להסיר הטלית מעל ראשו בשקיעה ואיך מתעטף בטלית על ראשו

לא] וההכרח הגמור לביאור הנ"ל הוא דאם נפרש דהכוונה על גלגל החמה יסתור האר"י"ל את מנהג עצמו, שהלא הבאנו לעיל שאחרי שהיה מקבל האר"י"ל בשדה תוספת שב"ק "בעת

בכניסת שב"ק אף שעבר כבר זמן ניכר מהשקיעה (זמן אמירת המזמורים עם הכוונות וההליכה לבית). ועיין בשעה"כ בהנהגת יוהכ"פ (דף ק' ע"א) שיש חידוש מיוחד בליל יוהכ"פ להישאר עם המלית אף בלילה, ומוכח דבשאר לילות השנה מלבד יוהכ"פ אין ההיתר הזה, ואף לא בליל שב"ק [והמקובלים שמקבלים שבת במלית אחר השקיעה כמנהג האריז"ל אך מחשיבים זמן זה לספק לילה אי"ז מתאים לשיטת האריז"ל שאין להישאר במלית על הראש אחר השקיעה, ולשיטתם שסוברים כהגאונים צריכים לקבל שבת במלית לפני השקיעה, אך האריז"ל בעצמו שמכר כר"ת התעמק במלית (היינו אף בכרכה) אחר השקיעה דהגאונים כיון שהוא עדיין יום גמור].

אלא דהאמת כנ"ל שרבינו האריז"ל היה חולץ התש"ר והמלית מעל ראשו בזמן שהיה רואה שכבר שקע אור החמה (מצד מערב), היינו כשהיה רואה שכבר החשיך לגמרי האופק בצד מערב היה חולץ התפילין והמלית ולא מקודם וכדאי' בגמ' בשבת להדיא שיש לבדוק הסימן של הכסף וכו' בצד מערב דייקא (וקודם הכספת אור המערב הרי כל הכוכבים הנראים הוי כוכבי יום וכמו שהאר"י בזה הביאור"ל בס' רצ"ג ד"ה שיראו עיי"ש), והנה ידוע מהמציאות שזמן ר"ת לגמרי וכנ"ל.

הכספת אור החמה בצד מערב באר"י הוא בזמן של כשעה אחרי שקיעת גלגל החמה וממש כשיטת ר"ת (וכמו שמעיד ע"ז הג"ר מאיר פוזנא בעמח"ס אור מאיר (פרק ד' ס"ב עמוד קפ"ז וכ"כ במאמרו בקובץ אור ישראל גליון כ"ה עמוד ע"ו) שבדק זאת במקום מדבר, מפני שא"א לבדוק זאת במציאות במקום שיש הרים המסתירים את אופק המערב (ככירושלים שיש הרים סביב לה וא"א לראות שם את אופק המערב), וכן במדבר אין אורות של הלעקמער שבעיר המפרעים ומבלבלים את הראיה (שלעומת אור הלעקמטר של העיר נראה כאילו נהיה חשוך מוקדם), והוא מעיד שם שבימים בינוניים אין מסתלקת האדמומית במערב עד כשעה ויותר אחרי השקיעה [עיי"ש באור מאיר הנ"ל שמפרט באריכות מה שבדק באר"י בימי כסליו שחמישים דק' אחר השקיעה (תשע וחצי מעלות) היתה עדיין אדמומית גדולה במערב ומאז התחילה האדמומית להכסיף עד שכעבור שעה ושמונה דק' אחרי השקיעה (י"ד וחצי מעלות) כמעט נגמרה כל האדמומית מהמערב והתחילו להיראות כוכבים בצד עליון של המערב וכו' עיי"ש] וא"כ האריז"ל שהיה חולץ התפילין בזמן שקיעת אור החמה במערב היינו בזמן שקיעה דר"ת משום שמכר האריז"ל כדעת ר"ת לגמרי וכנ"ל.

מנהג המקובלים הספרדים לחלוץ התפילין בשקיעת גלגל החמה (ודלא באריז"ל) והטעם לזה

המקובלים הספרדיים בדורות האחרונים היה לחלוץ את התפילין בשקיעת גלגל

לב] ואמנם אף שבדברי האריז"ל מנהגו ברור כנ"ל, אך מנהג

הענין דיש להיזהר הרבה שלא יהיו התפילין עליו אף בביה"ש (אף שמדינא שרי כדלהלן), אך בענין מהו ביה"ש נהג האריז"ל כמנהג זמנו שנהגו עדיין כשיטת ר"ת אף לקולא בע"ש (כנ"ל) ואחרי שנתחלף מנהג זה למנהג הגאונים הנהיגו שיטת האריז"ל הזאת לגבי ביה"ש דהגאונים. וכן אשכחן לגבי זמן קבלת תוספת שבת, שדברי האריז"ל ברור מללו שזמנה מתחיל "בעת שקיעתה ממש" ונמשך זמנה לזמן רב כנ"ל, שכ"ז מתאים אך ורק לשיטת ר"ת.

החמה, ובפרט בירושלים עיה"ק (מקום ישיבת המקובלים בית קל) ששם נהגו בדורות האחרונים כשיטת הגאונים לגמרי (וכמו שהארכנו בזה לעיל באות י"ח), ומכיון שנתקבל בירושלים לנהוג כהגאונים סברו מקובלי בית קל שיש ללמוד מדברי האריז"ל שכשם שהאריז"ל הלץ התפילין בשקיעה דידיה (שהיא שקיעה הכי דר"ת) כך לדידהו דנתחלף המנהג בדורות האחרונים לנהוג כשיטת הגאונים שמתחילת שקיעה הא' הוי ביה"ש יש להלויץ התפילין בביה"ש דהגאונים, והיינו דלמדו מהאריז"ל עצם

דברי הרה"ק מקאמרנא שזמן חליצת התפילין בצאה"כ (וכותב שכן הוא עפ"י הכרעת האריז"ל)

הוא עפ"י הכרעת האריז"ל, ולכאן קשה והלא האריז"ל כותב שזמן חליצת המו"ת הוא בשקיעת החמה ולא בצאה"כ.

ולכאן יש מקום לומר שסבר הגה"ק מקאמרנא שכמו שאשכחן בגמ'

לג] ובררך אגב שהזכרנו שזמן חליצת המו"ת להאריז"ל היה בשקיעה דר"ת נוסף שאמנם מצינו בספר שולחן הטהור להגה"ק מקאמרנא זי"ע (סי' ל' ס"א) שכתב שזמן חליצת המו"ת הוא **בצאת הכוכבים**, וכותב שם בזר זהב שכן

ו. ויש להעיר בדרך אגב בענין זה שאף שרבינו הקאמרנער שם מוכיח מדברי רבינו האריז"ל, שמבאר דהטעם דאסור להניח תפילין בלילה הוא משום שאין מוחין דהתפילין וכו', דס"ל לאריז"ל לפסוק כדעה בחז"ל שלילה לאו זמן תפילין מדאו' וכשיטת הרמב"ם הפוסק כדעה זו, ודלא כשו"ע שפסק (סי' ל' ס"ב) דלילה מדאו' זמן תפילין, מ"מ מצינו בזה ברמ"ע מפאנו (יונת אלם פרק צ"ז) שמאריך לבאר ההלכה שמותר להישאר בתפילין בלילה למי שהניח ביום והלכה ואין מורין כן, שזהו משום שאף שהמוחין הרגילים מסולקים בלילה בשעת הדורמיטא, מ"מ יש בחינה גבוהה שהדורמיטא שבלילה אינה סילוק מוחין לגמרי אלא יכולה להיות בבחי' נבואה (שעל הנביאים בשעת התנבאותם נופלת שינה בבחי' דורמיטא), אלא שאין אנו זכאין לבחינה גבוהה זו, וע"כ אין מורין כן וכו', וחזינן מדברי הרמ"ע מפאנו שאפשר להתאים את דברי רבינו האריז"ל הנ"ל גם עם הדעה הנפסקת בשו"ע שלילה זמן תפילין והלכה ואין מורין כן וכו', וא"כ נראה דלרמ"ע מפאנו גם האריז"ל ס"ל כפסק השו"ע דלילה מדאו' הוי זמן תפילין (ולדברי הרמ"ע מפאנו כל מה שמפרש האריז"ל דבלילה הוי זמן סילוק מוחין וכו' הוא רק הסבר לתקנת ואיסור חז"ל להניח תפילין בלילה).

הקאמרנער שעפ"י פשטות האריז"ל לילה לאו זמן תפילין מהא שכותב האריז"ל בכ"מ (כגון בפע"ח שער התפילין פ"ז) שיש סילוק מוחין בלילה והתפילין הוא מרשימו דמוחין דאתמול, אך הלשון דחליצת התפילין בשקיעת החמה זה ליתא בפע"ח, אך יתכן דאם היה רואה רבינו הקאמרנער את דברי שער הכונות שנאמר שם להדיא שהיה חולץ בשקיעת החמה לא היה מפרשו על צאה"כ אלא על שקיעת אור החמה במערב כנ"ל שהוא זמן התחלת ביה"ש כנ"ל וכמו שפירשו שאר המקובלים [ואמנם יש קצת מקום לדון דאף שלא היה לרבינו הקאמרנער ספר שער הכונות בכ"ז ספר משנת חסידים היה לו, ושם (מסכת מנחה פ"ב אות ט') מוזכר הענין להסיר התפילין והמלית מראשו בשקיעת החמה, וחזונון שאף שמסתמא ראה רבינו הקאמרנער שנאמר שם הלשון שקיעת החמה מ"מ לכאו' מפרש רבינו הקאמרנער דהכוונה על צאה"כ, וא"כ יש לדון מנלן שהיה מפרש אחרת אם היה רואה את השער הכונות].

(מנחות ל"ו ע"א) בענין זה גופא דחליצת התפילין ד"עד מתי מניחין עד שתשקע החמה" וכן אי' לשון שתשקע החמה בשו"ע סי' ל' ס"ב, ובכ"ז מוכרח דהכונה בזה לצאת הכוכבים ולא לשקיעה כמש"כ הביאור"ל (שם ד"ה אם) דבביה"ש א"צ לחלצן אפי' למ"ד דלילה לאו זמן תפילין כדמוכח שם בגמ' (ומביא הביאור"ל שם מהלבוש והפמ"ג דמורין כן לכתחילה שמותר להישאר עם התפילין בביה"ש עד צאה"כ), א"כ ה"נ ניתן לפרש בדברי האריז"ל שנקט לשון הגמ' בשקיעת החמה אך כוונתו כהפשט בדברי הגמ' לצאה"כ (כך ניתן לפרש בדברי האריז"ל לשיטת הגה"ק מקאמרנא).

אמנם מאידך יש לומר שהגה"ק מקאמרנא סבר שהאריז"ל היה חולץ התפילין בצאה"כ היות שלא היה לו שער הכונות אלא רק הפע"ח (כדמוכח ממקומות אחרים), ובפע"ח (שער מנחה ומעריב פ"א) לא מובא שהאריז"ל היה חולץ התפילין בשקיעה"ח (אלא מובא שם רק שלא היה מסיר המו"ת עד עלינו) [ואמנם ידע רבינו

ביאור מהיכן ידעו המקובלים לפרש שהאריז"ל היה חולץ התפילין בתחילת השקיעה ולא בצאה"כ (סוף השקיעה)

והיינו סוף השקיעה שהוא בצאה"כ, וא"כ מה ההוכחה שבדברי האריז"ל אין הכוונה על צאה"כ. וי"ל שההוכחה לזה היא כמו שמוכיח בהגהות הלשם שבו ואהלמה על הפע"ח שם, שמוכיח מתוך דברי האריז"ל שהלשון שקיעת החמה שבדבריו היא תחילת שקיעה ולא סוף שקיעה (צאה"כ),

לד' [ובאמת יש מקום עיון בזה מהיכן ידעו המקובלים לפרש דברי האריז"ל שהיה חולץ בשקיעת החמה דהכוונה על השקיעה ולא על צאה"כ, והלא כנ"ל בגמ' ובשו"ע מוזכר ג"כ לשון זה שהליצת התפילין כשתשקע החמה ובכ"ז הכוונה על צאה"כ כמש"כ הביאור"ל הנ"ל,

והגר"א והסדר זמנים כמוכא בסי' רל"ג בשעה"צ (סקי"ח) שזמן המנחה הוא רק עד תחילת השקיעה, ובזמן של שעה"ד לתשלומי שכר שכיר היקל להתפלל בזמן ביה"ש אחרי השקיעה, וא"כ מובן ומוכח מזה שכשמוזכר האריז"ל בסתם ענין השקיעה אין הכוונה על צאה"כ (סוף שקיעה) אלא על תחילת השקיעה (תחילת ביה"ש), דהרי א"א לומר שבשעת הדחק לצורך תשלומי שכר שכיר היה האריז"ל מתפלל מנחה אחר צאה"כ שאין שום שיטה שמתירה לעשות זאת (אלא דבכה"ג יש להתפלל ב' פעמים מעריב לתשלומי מנחה), ומזה מובנת הוכחת המקובלים דגם בענין חליצת התפילין שמוזכר האריז"ל בשער הכוונות שהיה חולצם בשקיעת החמה דאין הכוונה על סוף שקיעה (צאה"כ) אלא על תחילת שקיעה (התחלת ביה"ש).

וכותב זאת לגבי תפלת מנחה שא"י שם בפע"ח וז"ל "גם היה נזהר מאוד שלא לאומרה אלא עם שקיעת החמה", ובהגהת הלשם כותב ע"ז דר"ל שבדרך כלל היה האריז"ל מתפלל מנחה קודם שקיעת החמה מעט והיה גומרה עם השקיעה, שהרי כותב שם באותו עמוד שהיה האריז"ל נזהר מאוד לשלם שכר שכיר קודם תפלת מנחה "ולפעמים היה מתעכב עד אחר שקיעת החמה [מתפלת המנחה] כאשר לא היה לו לפרוע השכר שכיר וכו' ואח"כ היה מתפלל מנחה והיה אומר איך אתפלל להשי"י ובא לידי מצוה כזאת ולא קיימתיה", ומזה מוכח שבדרך כלל היה מתפלל קודם השקיעה, ורק בשעה"ד לצורך תשלומי שכר שכיר התפלל אחר השקיעה, והיינו שביום רגיל חשש האריז"ל כהפוסקים (שלמי גיבורים ולבוש ולחם חמודות

מקום ליישב את דברי הרה"ק מקאמרנא בב' דרכים

שלגבי חליצת תפילין נקטה לשון שתשקע החמה (אף שהכוונה לצאה"כ כנ"ל), ב. די"ל דרכינו הקאמרנער לשיטתו שסובר כידוע (סי' רל"ב ס"א וסי' רל"ג ס"ב) דבכל מקום בענין זמני תפילה אזלינן בתר ההתחלה (ועיין בדבריו בזה בהיכל הברכה פר' לך דף צ"ד ע"ב), וע"כ יש מקום לפרש גם את דברי האריז"ל בפע"ח בענין תפילת מנחה שמה שכתוב שם שביום רגיל היה מתפלל האריז"ל מנחה "עם שקיעת החמה" היינו שהיה גומרה עם סוף השקיעה בצאת הכוכבים [ויש גם להביא קצת אסמכתא להבנה זו מעדות המחבר בהל' תפלת

לה] **ואמנם** יש גם מקום ליישב בב' דרכים את דברי הרה"ק מקאמרנא זי"ע הנ"ל שכותב שזמן חליצת התפילין בצאה"כ (ואף שיתכן לומר שהיה חוזר בו אם היה רואה דברי שעה"כ כנ"ל, מ"מ מן הראוי ליישב את מה שפוסק למעשה שלא יסתרו דבריו לדברי האריז"ל שכותב להלצן בשקיעת החמה), א. דאף דהלשם מוכיח כנ"ל דכשהאריז"ל מוזכר שקיעת החמה בפע"ח לענין תפלת מנחה כוונתו על תחילת השקיעה, אי"ז הכרח גמור לפרש כן בלשון שער הכוונות ששם מוזכרת שקיעת החמה לגבי תפילין, די"ל ששם נקט לשון הגמ'

מנחה (פי' רל"ג ס"א) וז"ל "עכשיו שנהגו להתפלל תפלת מנחה עד הלילה" וכו', ועיי"ש בהגהת הרמ"א בסעיף זה וז"ל בסוף דבריו "עד הלילה דהיינו עד צאת הכוכבים", ומשמע מפשטות דבריהם שנהוגים להתפלל מעריב אחרי צאה"כ יכולים להתפלל מנחה עד צאה"כ (ואף בזמן ביה"ש), וכ"כ הרבה פוסקים כמצויין בפסק"ת שם (ודלא כהפמ"ג שהעתיק במ"ב סק"ד שכתב דלאו דוקא אלא רק ביה"ש), שהרי סתם לילה בכל התורה היינו צאה"כ, וא"כ יתכן דהאריז"ל נהג כמנהג מקומו, וכשלא

היה לו כסף לשלם שכר שכיר שהר"ז שעה"ד היקל להתחיל שמו"ע דמנחה רגע לפני צאה"כ והיה ממשיך השמו"ע אף לאחר צאה"כ, וזהו מה שכותב הפע"ח שהיה מתעכב עד אחר שקיעת החמה, היינו שהיה גומר מנחה אחרי צאה"כ (שהיא נקראת ג"כ שקיעה"ח היינו סוף שקיעה) משום שהתחיל השמו"ע לפני צאה"כ, וכנ"ל שסובר רבינו הקאמרנער שבשעת הדחק אזלינן בתר ההתחלה? (וכו' ליישב בדוחק שיטת רבינו הקאמרנער, אך באמת יותר נראה כהכנת המקובלים בזה).

ביאור נוסף בדברי רבינו הקאמרנער

מח' ראשונים בשיטת ר' יוסי האם כוונתו דכל ביה"ש הוא כהרף עין ממש רבע שניה (שיטת רש"י והריטב"א) או שאף לר' יוסי קיים משך זמן מסוים בו יש ספק אימתי בדיוק בתוכו חל ההרף עין (שיטת הר"ש משאנץ זכים פ"א מ"ו), ומוכיח שם דבכל אופן נראה שאין במשך ביה"ש דר' יוסי יותר משיעור הילוך ק' אמה שהוא בערך דקה (עיי"ש הוכחתו),

ל[ו] ועוד מן הראוי לציין ששיטת המ"ב (בביאור"ל סי' תמ"ז ד"ה נאכל) דמעיקר הדין בודאי הלכה כר' יוסי נגד ר' יהודה וכו', והיינו דר' יוסי ס"ל דכל זמן ביה"ש דר"י הוא יום גמור, ורק אחרי ביה"ש דר' יהודה יש זמן קצר ביותר של כהרף עין שהוא זמן ביה"ש דר' יוסי [ועיין בספר זמנים בהלכה פ"מ (סעי' ה-ו) שמביא

ז. ובאמת שיטה זו דאזלינן בתר ההתחלה יסודה בהררי קודש, וכמו שמציין הגרע"י (יבי"א ח"ז או"ח סי' ל"ד) שיש מקור קדום ביותר לשיטה זו בתשובות הגאונים (ליק סי' נ"א), וכידוע יש עוד פוסקים דאזלי בשיטה זו כמו המהר"ם בן חביב (בשו"ת קול גדול סי' ד'), וכ"פ באשל אברהם להגה"ק מבוטשאטש (סי' ק"ד) וכ"כ בגליוני הש"ס לר"י ענגיל על הירושלמי ברכות אות נ"ד, וכ"פ בערוה"ש סי' ק"י ס"ה, וכ"ה בקצוה"ש (סי' כ' בדה"ש סק"ד) שמתיר התחלת שמו"ע סמוך לחצות אף שלא יוכל לגמור השמו"ע עד אחר חצות, וכן בשו"ת ארץ צבי (ח"א סוס"י קכ"א) בשם היהודי הקדוש מפשיסחא זי"ע, וכידוע הדיוק ע"ז מהתוס' בברכות (ז' ע"א ד"ה שאלמלי) לגבי בלעם שהיה יכול להתחיל לקלל בשעת הזעם [ושיטות הנ"ל מקילים בזה דלא כהמג"א (סי' פ"ט סק"ד) שמדייק כן מלשון המחבר (סי' רל"ב ס"א) והט"ו (סי' רס"ג ס"ב) ושו"ע הרב (סי' פ"ט ס"א) ועו"פ שס"ל שחיוב לגמור כל התפלה בזמן התפלה.

על דברי רבינו הקאמרנער שכתב לחלוץ התפילין בצאה"כ, דאף דהאריז"ל כתב לחלצן בשקיעת החמה, מ"מ לענין איסור דרבנן זה דתפילין בלילה סבר הקאמרנער דאין כוונת האר"י על שקיעה דר' יהודה, שאי"צ להחמיר באיסור זה כר' יהודה אלא יש לסמוך להקל כשיטת ר' יוסי ששקיעת החמה וביה"ש דידיה הוא בזמן דצאת הכוכבים, וצ"ע.

ובהערה 71 מביא מבעל התניא (בפסקי הסידור בסדר הכנסת שבת) שביה"ש ד' יוסי הוא בערך ב' דקות (עיי"ש מש"כ בזה), אלא דמהמרינן כר' יהודה לענין שבת ווע"כ מיקל המ"ב בכמה מקומות בקיום מצוה עוברת אחר שקיעה"ח בצירוף דעת ר' יוסי, ראה בסו' רל"ג שעה"צ סקכ"א, ובסו' רצ"ט סק"א ובביאורו"ל שם, ובסו' תרכ"ג בשעה"צ סקי"א, וא"כ אולי הוי תירוץ נוסף

